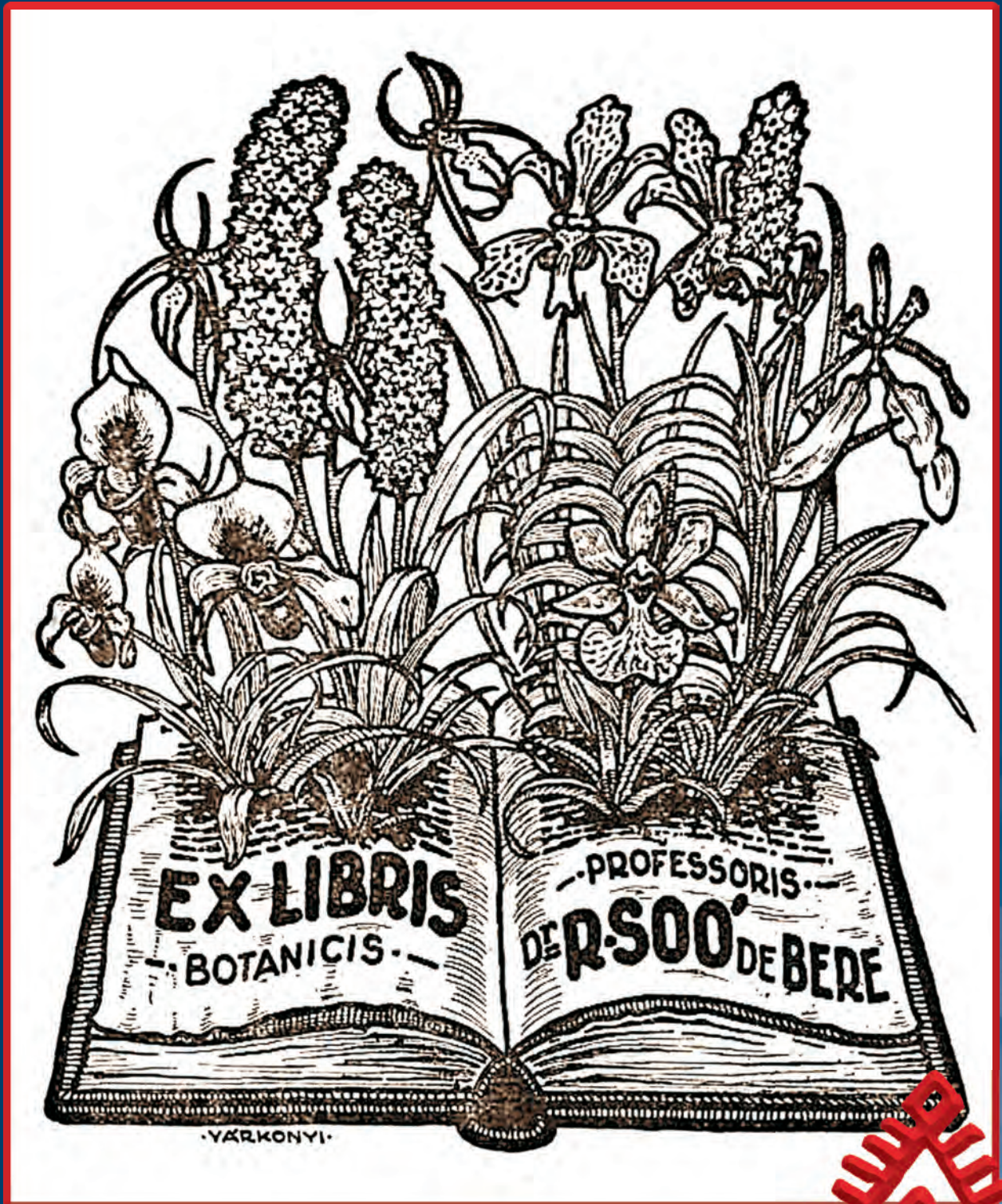

TÖRTÉNELEM ~ NÉPELET ~ NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

VII. évfolyam (2013) 4. szám

Verseny helyett közös játék

Farkaslakán zajlott 2013. november 16-án Az ekhós szekér nyomában nevet viselő udvarhelyszéki műkedvelő színjátszó fesztivál. Az esemény szervezői: Hargita Megye Tanácsa, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, a farkaslaki Farlen Egyesület, a farkaslaki és kecsesi színjátszó csoportok.

Az ekhós szekér nyomában színjátszó találkozókön udvarhelyszéki, folyamatosan működő, felnőtt színjátszó csoportok vesznek részt. A 15. alkalommal megrendezett találkozó mérföldkőhöz érkezett, hiszen annyi társulat jelentkezett, hogy nem tudott mindenik fellépni az egynapos rendezvény keretében. Ez a tény elgondolkodtató, hiszen azt igazolja, hogy az emberi kapcsolatok a 21. században sem működnek másképp, mint régen. A székelyföldieknek szükségük van jókedvre, a közösen megélt játékokra, magára a közösségi élményre. Ez is azon életérzések egyike, ami itthon tartja a még itthon élőket.

Az idei találkozóra 23 csoport jelentkezett. Öt működő csoport objektív okok miatt nem tudott eljönni. Az idő szűke miatt 15 csoport lépett színpadra, melyek közt a felvidéki Komárom-Órszűfalusi És?! Színháza is. A rendezvény és az amatőr színjátszás tekintetében az elmúlt hat év alatt nemcsak számbeli gyarapodás követhető nyomon, hanem minőségi fejlődés is. Mindenki bizonyítani akar, másoknak és önmagának, hiszen a fesztivál keretében értő közönség előtt kell játszani. Ugyanakkor a résztvevők szurkolnak is egymásnak, hisz nem versenyhelyezetről van szó, semmilyen rangsorolás sincs a fesztiválon, így nem ellenfelek a csoportok, hanem egymást szórakoztató baráti társasággá alakultak az évek során, akik örömmel fogadják az újonnan csatlakozókat.

Az órszűfalusi színtársulatot három éve egy európai uniós pályázat kapcsán ismertük meg, 2011-ben ők képviselték a Felvidéket az akkor Rugonfalván szervezett találkozón. Ők rutinos versenyzők, a komáromi Jókai Fesztivál többszörös nyertesei. Mégis megéreztek fesztiválunk jellegzetes hangulatát, a „verseny helyett közös játék” szépségét. Ebben a szellemben már két alkalommal ők is megszervezték a fesztivált, megtartva a nevét is. Rendezvényükön a székelyföldi csoportok is részt vehettek, viszonzásképpen fellépéseik már csütörtökön elkezdődtek azokban a környékbeli falvakban, ahonnan csoportokat láttak vendégül az elmúlt évek során. Két klasszikus előadásukat (Petőfi Sándor: *A helység kalapácsa* és Arany János: *A bajusz*) élvezhette a közönség a kigalambfalvi, a hatalmas vas-kályhával befűtött rugonfalvi, valamint a homoródújfalvi művelődési házban.

Szombaton Farkaslakán, a frissen felújított Tamási Áron Művelődési Házban a hagyományos zsíroskenyér és egy-két kupica melegítő, bátorsághozó nedű közös elfogyasztása közben az egész zsibongó tömeget áthatotta a készülődzs izgalma és ünnepélyessége, meg a találkozás öröme, nemcsak a színpadi produkciók apropóján, hanem az együttléttel pusztán ténye miatt is. Az elmúlt évek külföldi turnéin, amelyeken mindig 2-3 csoport vett részt, a találkozók

A fesztivál megnyitója

A szervező intézmények képviselői

A fesztivált az emléklapok átadása zárta

A közös vacsora

Consiliul Județean Harghita
Harghita Megye Tanácsa

során kialakult baráti kapcsolatok hozzájárultak ahhoz, hogy mára egy nagy családi találkozó formáját öltse a fesztivál. Itt nem a színpadnak vagy a szakmának játszanak az alkalmi színészek, hanem egymás és önmaguk szórakoztatására, örömére.

A nap folyamán a következő előadásokat láthattuk:

- Farkaslaka, Szélyes Sándor: *Felfedeztük Amerikát* (Orbán Csaba házigazda előadásában), Jakab Szilamér – Máthé Péter: *Egyszer véget ér...* (jelbeszéddel);
- Kecset, csoportvezető Tófalvi Albert: *Kisebbségi osztály*;
- Rugonfalva, Vadrózsák színjátszó kör, Zsidó Zsuzsa vezetésével: Kéri Ferenc: *Beteg a disznó*;
- Agyagfalva, Zongor Emma vezetésével: Rejtő Jenő: *Rézrúd*;
- Örsújfalva ÉS!? Színház, Szabó Csilla vezetésével: Petőfi Sándor: *A helység kalapácsa*;
- Gagy, Katona Klára vezetésével: Vandai Lajos: *Afrakk*;
- Lövete, Lázár Béla vezetésével: Nóti Károly: *Totál kár*;
- Kiskalambfalva, Hajas Réka vezetésével: *A nagybácsi – vidám jelenet*;
- Székelyudvarhely, Nyugdíjas Önszegélyző Pénztár, Csiszár Odett vezetésével: *Barátnők*;
- Kobátfalva, Szász Gyöngyi vezetésével: Szász Gyöngyi: *Cigánynappali*;
- Siménfalva, Sipos Irén vezetésével: Tomcsa Sándor: *Papa, mama meg a bébi*;
- Szentegyháza, Vigyorgók, György László vezetésével: Baranyi Ferenc: *A lónak vélt menyasszony*;
- Székelykeresztúr, Fekete Domokos vezetésével: Nóti Károly: *Az örvendés járvány*;
- Siklód, Kont Ilona vezetésével: Nóti Károly: *Az óvatos ember*;
- Oroszhegy, Pál Székely Sándor vezetésével: *Az adó-bevallás*.

„Ami kivétel nélkül erénye mindegyik játéknak, az az őszinteség, az erőlködésmentesség, az, hogy vállalják magukat olyannak, amilyenek. Így még az ügyetlenebb dolgok sem tudnak bántóan mesterkéltnak látszani. Azok a színjátszók, csoportvezetők pedig, akik természet adta tehetségük miatt tűnnek ki a szakmával «mérgezett» néző számára, jótékony fénykörbe vonják az egész csapatmunkát. És a műsorból lehet a példákat sorolni szép számmal.” – írja visszajelzésében Regős János, a Magyar Szín-Játékos Szövetség elnöke, rendezvényünk díszvendége.

Az ekhós szekér pedig halad tovább. A barátságok szakmai kapcsolattá értek, a csoportok eljárnak egymáshoz, előadásokat tartanak. A fesztivál óta a szentegyházi társulat teljes estét kitöltő műsort adott Kiskalambfalván, Karácsonyfalván februárra szerveznek egy kisebb találkozót, a farsangi bálók főpróbáit kölcsönösen megnézik, értékelik Rugonfalva és Siménfalva színjátszóit. Kevésbé látványos az évközi tevékenység, de mindenképp előbbre viszi a szerkeret, erősíti az otthon melegét, békéjét. Otthonná varázsolja az itthont!

László Judit

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népélet. Néphagyomány.

VII. évf. (2013) 4. szám

- 4 Hermann Gusztáv Mihály: Egy kopott szürkéskék boríték, és ami hozzá tartozik. Kiss András (1922–2013) emlékére

Életutak

- 5 Balázs Ödön: „Inni az élet százszínű borát” Szemelvények a magyar és nemzetközi botanikai tudomány kimagasló egyénisége, a herbarista, műgyűjtő, filatelista és mecénás Soó Rezső (1903–1980) életéből. 2. rész

Lábjegyzet

- 10 Róth András Lajos: Erdélyiség és az erdélyi művészet örök szolgálatában

Forrásközelben

- 12 Mihály János: Házak, utcák, szomszédságok, örökségek a 17. századi Székelyudvarhelyen és határában

História

- 15 Sófalvi András: A nagygalambfalvi vár
17 Róth András Lajos: Laconicum Europae spectaculum Anno 1709

Közgyűjteményeink

- 20 Vajda András: Tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények Maros megyében

Népi kultúra

- 24 P. Buzogány Árpád: A szem a Gagy menti szókapcsolatokban
26 Bede Erika: Papolc hajdani szokásvilága. Ünnepek és hétköznapiak

Székely fonó

- 28 Szádeczky Lajos: Székely történetek és históriák

A címlapon: Soó Rezső ex librise.
Várkonyi Károly munkája (Debrecen, 1934).

Médiapartnerek:

UDVARHELYI
Híradó

H
K
Hargita Kiadó

ÖRÖKSÉGÜNK: Történelem. Népélet. Néphagyomány.
VII. évfolyam (2013) 4. szám

Megjelenik negyedévente.

Kiadja a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont.
A kiadvány kiadási költségeit fedezi Hargita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolombán Zsuzsánna.

Szerkesztőbizottság: P. Buzogány Árpád, Kovács Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán.

ISSN 2067-7367

© A szerkesztőség előzetes értesítése, beleegyezése nélkül tilos a lapban közölt írásokat újra megjelentetni.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918. December 1 utca, 9. szám, II. emelet.

A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szócs Klára) telefonszámon, illetve az megrendeles@oroksegunk.ro e-mail címen. További információk a www.oroksegunk.ro honlapon találhatóak.

Nyomdai munkálatok: Infopress Group Rt.

Egy kopott szürkés-kék boríték, és ami hozzá tartozik

Kiss András (1922–2013) emlékére

Felemás világunk gyakorta mítoszokká nőtt féligazságoktól hemzseg. Például, hogy az „átkosban” lehetetlen volt a román levéltárakban kutatni. Valójában nem volt lehetetlen, csak egy kicsit nehéz. Egyszerű egyetemi vagy munkahelyi igazolás bemutatása elegendő volt a kutatási engedély megszerzéséhez, a vizsgálódó tekinteteket és kellemetlenkedő kérdéseket pedig meg lehetett szokni. A problémát inkább a hiányos vagy éppen hiányzó, olykor hozzáférhetetlen mutatók okozták, aztán a megváltozott jelzetek, de a kiszolgáló személyzet jóindulatú segítőkészsége is hagyott olykor kívánnivalót. A Kolozsvári Állami Levéltárban ilyenkor, hosszú éveken át, kéznél volt Kiss András: ő segítette megtalálni a keresett dokumentum pontos jelzetét, gondoskodott arról, hogy el is jusson hozzánk, de ha kellett, tanácsokkal szolgált arról is, miképpen használjuk azt.

A történészhallgatóknak szinte mellőzhetetlen mentora volt, nélküle nehezen működött volna a szakdolgozatrírók levéltári kutatása. Így vezetett hozzá az én utam is, amikor Csetri tanár úr jóvoltából *Udvarhelyszék levéltára* lett az államvizsga-dolgozatom címe. Ekkor került átmenetileg birtokomba az a bizonyos, a peremein már sárguló, szürkés-kék színű, talán A5-ös méretű boríték, amely több kisebb borítékot tartalmazott: rendszerezett cédulák Udvarhelyszék közgyűlési jegyzőkönyveiről, a széki levéltár régi mutatóiról, az oda beérkezett guberniumi átiratokról, lajstromozatlan iratairól, az ún. „Székely Ládáról”... „Tessék, ifjú mester – mondotta, mintha ez volna a világ legtermészetesebb dolga –, használja ezeket bátran, én már nem óhajtok foglalkozni velük.” Korábban Kelemen Lajosról keringtek hasonló történetek...

„A levéltári munka ismerője előtt nem titok – írja *Források és értelmezések* című könyve előszavában – [...], hogy ez a munka: szolgálat. Közösségekben és közösségért végzett szolgálat, amelyben az egyéni és sokirányú résztvevők elvész a közösség munkájá-

ban és csak eredményeiben mérhető valamelyest. Az eredmény pedig a kutató hivatott tájékoztatása és a gondosan előkészített, késedelem nélkül az asztalára helyezett levéltári anyag.”

Persze az igazán elhivatott levéltáros szolgálata nem merül ki ezzel, vagyis a kutató pusztá kiszolgálásával. Annak a kutatónak a kiszolgálásával, akinek „a hozzáértésétől, felkészültségétől, felhalmozódott ismeretanyagától függött, hogy az elébe tett anyagot egyáltalán ki tudta-e olvasni, és ha ezt megtette, mit olvasott ki belőle. Sikerkült-e kibányászni a múltnak mindazt az értékes híradását, amit a cég műveseként addigi ismereteivel ötvözve és egyéb források tudósításainak összefüggéseiben helyesen értelmezve valóban megtalálja a múlt betűibe zárt üzenetét, vagy egyszerűen nem tudott vele mit kezdeni. Sőt még rosszabb: nagy nehezen kiragadott, rosszul megértett szövegrészek meddő kőzetét kontárként kísérelje meg ötvözetbe olvasztani.”

Keserű tapasztalatok diktálhatták az utóbbi sorokat. De amint jeleztem, az elhivatott levéltáros tevékenysége

*Kiss András 2008-ban a Magyar Tudomány Napja alkalmából Székelyudvarhelyen szervezett levéltáros konferencián.
Fotó: Balázs Ödön*

nem merül ki a kutató pusztá kiszolgálásával: ő közlést és magyaráz is forrásokat, hátha ezáltal kevesebb kontár kavarja majd a história amúgy is zavaros vizeit. Az ábránd nem hiú, csupán jóhiszemű. De ezt Ő is tudta. Ennek ellenére megtette, amit az ügy érdekében megtehetett. Így születtek példamutatóan igényes ismeretterjesztő írásai, forrásközlései, tanulmányai, jegyzetekkel ellátott fordításai és kötetei: *Varga Katalin pere* (Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közlést Kiss András. Bukarest, 1979.), *Dino Compagni: Krónikája korának eseményeiről* (Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kiss András. Bukarest, 1989.), *Források és értelmezések* (Bukarest, 1994.), *Boszorkányságok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák* (Bukarest–Kolozsvár, 1998.), *Szatmár vármegye levéltára* (Társzerző Kiss András. Nyíregyháza–Cluj-Napoca, 2000.), *A magyarországi boszorkányság forrásai* (Budapest, 2002.). Elévülhetetlen érdemei vannak az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* több kötetének létrejöttében is.

A szürkés-kék borítékot sokat használtam. Először is nagy részét lemásoltam: emlékszem, párttörténet előadásom, míg Őchiopu tanár úr lelkesen ecsetelte a román kommunisták jeles cselekedeteit meg viselt dolgait, én a Kiss András céduláit jegyzeteltem, ami persze meglátszott vizsgajegyeimen. Később viszont majd mindenik udvarhelyi, illetve székely témájú kutatásom azzal kezdődött, hogy megnéztem: mit találhatok erről a széki levéltárban, a Kiss András jegyzetei szerint. De fiatal kollégáim vizsgálódásait is segítettem e cédulák révén. Aztán, az Ő kérésére, a borítékot továbbadtam. Azóta – remélhetőleg – máshol teljesíti szolgálatát. A sors által kegyelt emberek földi szolgálattétele evilági létükkel nem ér véget: egy alkotó értelmiséginél például ott vannak – az élő emlékezeten túl – a könyvek, tanulmányok, olykor mások könyvei és tanulmányai, vagy akár az önálló életre kelt, cédulákkal tömött, kopott szürkés-kék borítékok.

Fájdalmas viszont, hogy életünkben egyre sokasodnak azok, akikkel már csupán így, egyirányúan értekezhetünk...

Hermann Gusztáv Mihály

„Inni az élet százsínű borát”

(2. rész)

Szemelvények a magyar és nemzetközi botanikai tudomány kimagasló egyénisége, a herbarista, műgyűjtő, filatelista és mecénás Soó Rezső (1903–1980) életéből

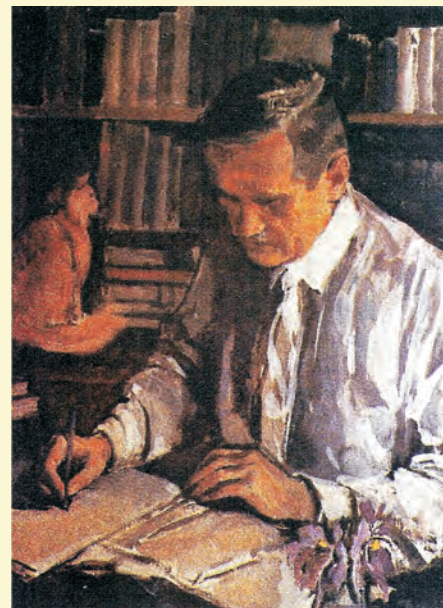
Emberi mivoltáról, egyéniségéről, szakmai kisugárzásáról, az egykori pályatársakra, barátokra, tanítványokra és az újabb botanikus nemzedékekre tett hatásáról

Soó Rezsőről halálát követően számos írás jelent meg. Egyéniségének villanásait a legtalálébban talán Borhidi Attila professzor, Soó egykori tanítványa, barátja foglalta össze egyik írásában, amelyet neves botanikusunk születésének centenáriuma 2003-ban szervezett megemlékezés alkalmával Székelyudvarhelyen bemutatott a jelenlevőknek: „Soó igazi vezér volt. Olyan mester, akiben megvolt a nagyság varázsa ahhoz, hogy elhitesse annak fontosságát, amivel Ő foglalkozik, hogy tárgyának szerelmesévé tegye a hozzá vonzódókat, és megvolt a csábítás ereje is ahhoz, hogy tanítványaiban felcsillantsa a személyiséggé válás lehetőségeit. Mint tanító gondos volt, közlékeny, kitarulkozó, lelkesítő és megértő. Mint mester szigorú, követelő és rapszodikus nevelő. Rendkívül széles élen és érzelmi skálán játszott. Az édes fiamtól, a kedves barátomon, tisztelt kollégámon, a pejoratív (nyomatékosan kifejtett) «úrram» és a rosszallás maximumát jelentő «elv-tárr-som-ig» terjedő megszólítások tökéletes indikátorai voltak annak, hogy hol is áll valaki a professzor népszerűségi listáján. Ugyanakkor kiszámíthatatlan is volt, és tíz percen belül el lehetett jutni a fokozat egyik végéről a másikra. Ez a lelki helykúra nem volt egészen haszontalan, még akkor sem, ha a kezelésre nem mindig szorultunk rá, mert igen hatékony kiválogató tényezőként működött. A professzor tanítványai közt nem voltak könnyű sikerről álmódzó karrieristák. Nem volt szerény ember. Ha egy akadémiai felszólalásban vagy tudományos vitában csekélységemnek (két k-val) nevezte magát, akkor ebből mindenki érezhette, hogy Ő sok minden lehet, csak éppen csekélység nem. Hiú és becsvágyó ember volt, aki mindenáron halhatatlan akart lenni és hiszem, hogy

lett is. Nemcsak nagyszerű munkái révén, hanem talán általunk, tanítványai által is, akik mégis hálásak azért az életre szóló izgalmas és kalandos kirándulásért, amellyel az életünket tartalmassá, gazdaggá tette és bennünket a botanika- és a vegetációkutatás csodálatos birodalmában vezetett. Az első nagy magyar polihisztor botanikus, akihez Soó Rezső olyan nagyon hasonlított, Kitaibel Pálnak a sírján a következő felirat volt olvasható: «Örvendj Magyarország, hogy ekkora fiad született». Soó Rezsőről azt mondhatjuk: örvendj Erdélyország, hogy ekkora fiad született.”

Az *Új írás* című irodalmi folyóirat *Pályám emlékezete* sorozatában (1979. 5. sz.) életfelfogását kifejező mottót választva (*Inni az élet százsínű borát*) írt gyermekkoráról, családi és iskolai körülményeiről, a felnőttkorát meghatározó élményekről, a természet és művészet iránti „rajongó szeretetének” kialakulásáról. Magánbeszélgetések, kirándulások vagy herbáriumi munkák közben mindig szóba hozta Kolozsvárt, Erdélyt, ahol gyermekkorát és diákéveit töltötte piarista diákként. A botanika iránti vonzalma tulajdonképpen itt alakult ki. „A szülőföldhöz, Erdélyhez, az itteni hagyományokhoz való őszinte ragaszkodását, életre szóló kötődését ... egyik legszebb és legmaradandóbb vonásaként értékeli még a legszigorúbb ráemlékezője is.”

Tanítványának, későbbi munkatársának, barátjának, Felföldy Lajosnak nagyon igaza van abban, hogy Soó Rezső esetében „nem lehet szétválasztani egymástól az embert, a professzort, a tudóst, a gyűjtőt, a közélet szereplőjét, a versíró, a tréfacsinálót, s a jó borok és szép nóták élvezőjét, a női nem rajongóját és tisztelőjét, az irodalom és képzőművészetek kedvelőjét stb.” Személyiségében tehetsége mellett óriási munkabírás és tenni akarás párosult. Tanítványaival és munkatársaival szemben igényes volt. A tudást, szorgalmat nemcsak igényelte, de értékelt is, és munkatársai haladására büszke volt.

Demjén Attila festménye Soó Rezsőről. Megtekinthető a debreceni postaigazgatóság Delizsánsz kiállítótermében.

Az önmagától és tanítványaitól néha túl sokat kívánó tudós alkotómunkája során kortársaival számos összeütközésbe került és sok ellenséget szerzett magának, mégis, ahogy saját maga is vallja: „Ám mindennél többre tartom, hogy iskolát neveltem” (1978). A múlt század végén (és ma is) a magyar botanikus szakma vezető egyéniségei nagyrészt a Soó munkatársak és tanítványok köréből kerültek ki (közülük 9 akadémikus), kiemelkedő hazai és nemzetközi eredményeket értek el, számos kitüntetést szereztek és regionális iskolaműhelyeket hoztak létre, amelyeknek köszönhetően a tanítványok tanítványai is öröndetesen megsokasodtak. A Soó-iskola kisugárzását a csonka Magyarország határai szerencsére nem tudták megállítani. Munkái, kézikönyvei széles körben elterjedtek, különösen a délkelet-európai intézetekben.

Kovács J. Attila felejtethetetlen emlékei közé tartozik az eset, amikor a hetvenes évek elején a iași és a bukaresti egyetemek professzorainak társaságában (E. Ţopa, C. Burduja, C. Dobrescu, Tr. Stefureac) Soó Rezső *A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve* (amely hatkötetes és megvalósításán Soó korábbi jegyzetei alapján tíz évet dolgozott) kapcsán a következő rácsodálkozásnak volt fültnája: „...hogyan tudott egy ember egyedül ily nagyot alkotni?!”

„Szinte valamennyi erdélyi botanikus munkásságára nagy hatással volt.

Az American Philatelic Society által 1971-ben kiállított oklevél Soó Rezső részére

Kolozsváron, az «iskola» egykori második központjában is tovább éltek a hagyományok; a múlt század második felében a Soó-iskolát közvetlenül Csűrös István, Nyárády Erazmus Gyula, valamint Nyárády Antal személye és munkássága képviselte, később körük csoportosult, vagy velük kapcsolatban levő botanikai műhelyekben dolgozott számos további «közvetett» munkatárs és tanítvány, kelet felé gazdagítva a magyar botanika művelőinek körét.” „Ezt az iskolát nagyon komolyan vette Bukarest, Iași, Craiova és minden más romániai város. Számptalan témát még Soó Rezső vetett fel követőinek, és amikor ők kerültek vezető helyzetbe, akkor azok adták tovább tanítványaiknak, és így érett meg tulajdonképpen a harmadik nemet vagy román anyanyelvű diáknemzedékben több monográfiai kötet.”

Szülőföldhöz való ragaszkodását az is jól példázza, hogy amint módja adódott rá, visszatért Erdélybe és lelkesedéssel látott hozzá hazája növénytani kutatásához. Erre 1940-ben nyílt lehetősége, Észak-Erdélynek az anyaországhoz való visszacsatolásával, amikor visszakerült a kolozsvári növényrendszertani tanszék, a Botanikus Kert és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Növénytárának élére (1940–1944), megszakítva ezzel életének debreceni időszakát. Debreceni professzorságának első tíz évéről készült beszámolójában az alábbiakat írta: „A magyar botanikai kutatás hagyományos nemzeti irányát óhajtottam követni, amikor a magyar problémák megoldására állítottam be az intézetet. ... Ezért tűztem ki még diákfővel életcéllal a Magyar Föld geobota-

nikai szintézisének, a magyar növényföldrajznak a művelését” és megvalósítását.

Itt feltétlenül érdemes megemlíteni egy olyan epizódot, amelynek nem Soó Rezső a főszereplője, de hathatós közreműködésének köszönhetően olyan európai, sőt világszínvonalú mű (majd ezáltal művek) látott napvilágot, amelyet azóta sem tudtak felülmúlni Románia területén. A *Kolozsvár és környékének flórája* (Kiadja az Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytára. Kolozsvár, 1941–1944. 9 részből áll, 687 oldal) című határozókönyvben összesen 1654 növényfaj (és sok fajalatti egység) van pontosan jellemezve, s a leírásokat ábrák egészítik ki. Szakmai szempontból elsősorban a faji bélyegek biztos ismerete és tömör közlése nyugtázza le a könyv használóját, de felbecsülhetetlenek az évszaki és környezeti feltételek okozta alakváltozások leírásai is. A könyv jelentős részét Nyárády Erazmus Gyula (múzeumi ör, Soó beosztottja, de már elismert tudós, botanikus) írta, de a munkát szakmai véleményezésre és javításra átadta a professzornak, aki kiegészítette saját kutatásainak eredményeivel. A kiadványt a mai napig az egyik legvitatottabb közös munkának tartják. Itt kell megemlítenünk, hogy Soó 1921-től Budapesten élt, de nyaranként éveken át visszatért Erdélybe, hogy befejezze a Kolozsvár és környéke növényföldrajzi monográfiáját, amelyet jórészt diákkori gyűjtő- és terepmunkájának eredményeként állított össze. A dolgozata 1927-ben jelent meg, amely az első növénytársulástani munka az egykori történelmi Magyarország területéről. Tehát a *Kolozsvár és környékének flórája* könyvhöz bizonyosan hozzájárult kutatásainak eredményeivel. De ami a lényegesebb, Szabó T. Attila kijelentését tolmácsolva: „nyugodtan elmondhatjuk, hogy itt egy olyan szimbiózis született meg, Soónak a tudományszervező tevékenysége és Nyá-

rádynek a nagyon aprólékos botanikai munkássága nyomán, amely nélkül Kolozsvár aligha kaphatta volna meg Ny. E. Gyula révén a *Románia Flórája* (*Flora Republicii Socialiste România*. I–XIII. 1949–1968.) tizenhárom kötetének a kiadási jogát. Tudniillik itt volt egy flóramű, amit le lehetett tenni az asztalra és azt mondani, hogy ennél jobbat kell készíteni, mint amilyen a *Kolozsvár és környékének flórája*, ezt pedig csak Nyárády tudta megcsinálni. Viszont öneki nem jelent volna meg a munkája akkor, ha Soó nem áll a kiadása mellé.” „A 28 tudományos munkatársból álló kutatócsoport vezetője kezdetől mindvégig Nyárády volt, aki nyugdíjasként ekkor már a 70. évéhez közeledett. Ő szerkesztette meg a mintafeldolgozásokat a munkatársak részére, ellenőrizte és kiegészítette a beérkezett részeket, az illusztrációkat (10 kitűnő rajzoló választottak ki versenyvizsga alapján, amelyből 8 nő volt) teljes egészében maga vezette (ő is szépen és szakmailag pontosan rajzolt), s azokat a növénycsoportokat (a legbonyolultabbakat), amelyeket senki nem vállalt, ő dolgozta fel. Nyárády a XI. kötet nyomdába kerülése után és megjelenése előtt (1966) 85. évesen elhunyt. Ekkor már a XII. kötet is szedésre készen állott, de mivel nem volt illetékes gazdája, az csak 1972-ben jelenhetett meg. A XIII. pótkötet, amely 1976-ban került ki a nyomdából, Váczy Kálmánnak köszönhető.” A hatalmas munka terjedelme 9620 oldal, amelyből 1997 oldal csak a Nyárádyé, továbbá társszerző 1004 oldalon. (Részletesebben lásd: <http://mek.oszk.hu/05200/05225/05225.pdf>.)

A kötetek megjelenése nagy visszhangra talált mind a belföldi, mind a külföldi szakkörökben, mert Románia flóráját ekkor dolgozták fel első ízben

A hibás Soó Rezső-émlék bélyeg és a hiba korrigálására kiadott második bélyeg

részletesen és kritikai szellemben. „A nemrég megjelent Románia flórája terjedelmes alkotás, mely a román botanika presztízskeltő alkotása. Képanyaga nagyon szép és művészi kivitelezésű. ... A munka teljes egészében alapvető florisztikai alkotás az egész botanikai irodalom számára” – írta egyik levelében Váczy Kálmánnak Soó Rezső Budapestről a 60-as évek végén.

Az 1950-es években a politika egyre nagyobb nyomást gyakorolt a tudományos kutatásokra. A második „vidéki élet” (ahogyan Soó nevezte az 1945-től 1953-ig tartó debreceni időszakot) után fogadta el a „félvezetésen alapuló, ... idegen, részben ellenséges beállítottságú környezetbe” szóló budapesti meghívást. Az ellenséges környezetben felesége mellett fő vigasza a varázslatos szépségű botanikus kerti otthona volt. Munkásságának fő iránya, alapvető célkitűzései az elfoglalt helytől, tisztségtől függetlenül változatlanok maradtak. Vezetői magatartására a következetesség volt jellemző: „Erősnek és keménynek kellett lennem, hogy ... sok mindent kibírjak, megvalósíthassak. Valóban szigorú főnök voltam, becsületes, egész munkát és tisztességet kívántam.” „A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (1950-től ELTE) növényrendszertani tanszékét 1945 óta vezető Andreánszky Gábort 1953 elején kitiltották az egyetemről, s mintegy száműzve, beosztottként visszahelyezték egykori munkahelyére, a Növénytárba. A tanszék új vezetője Soó Rezső lett, aki az újjászervezett MTA Biológiai Osztályának elnöke is volt. Az egyetemen botanikai cikkeket is tartalmazó új periodika indult: az *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis*, illetve ennek *Sectio Biologica* (1957–). Akadtak olyan botanikusok is, akik annak ellenére, hogy Soónál doktoráltak, Andreánszky szellemiségét megtartva Andreánszky-tanítványnak tartották (és tartják ma is) magukat.” Erről az időszokról részletesebben az alábbi hivatkozás alatt található cikk (Mestereink. Ilyennek láttuk őket. In: *Tilia*, 8. Sopron, 2000. Andreánszky Gábor 7–16. o., Soó Rezső 66–110. o.): http://www.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/emk/novenytan/novenytan/kiadvanyok/tilia/Tilia_08.pdf.

Tihanyi, majd debreceni munkásságának időszakától tovább sokasodtak munka- és baráti kapcsolatai botanikusokkal (a szovjet tudósokkal már a húszas évek közepétől kapcsolatot tartott,

Soó Rezső Németh László társaságában Sajkodon

ami bizonyos védelmet adott neki a proletárdiktatúra idején), továbbá írókkal és művészekkel, akikkel levelezést is folytatott. Soó erről is beszámolt önéletírásában: „A világháború előtt különös sugallat hatására albumot állítottam össze külföldi levelezéseimből. Mindenkitől egy darabot, s ez 283 nevet tartalmazott. ... 1945–1975 között mintegy 6000 levelet kaptam, illetve írtam.”

„Az ún. «Soó-jelenség» (ambíció, hiúság) emberileg gyakori kellemetlenségek forrása volt, de maradandó pozitívuma az alkotó gondolatok gerjesztése, közvetítése és megőrzése, a tények ismerete, az igazságérzet és tanítás, megannyi tudományos közösséget formáló tulajdonság, mely az egész magyar nyelvterületen, bár időszakosan akadályozva is volt, mégis termékeny műhelyeket eredményezett, melyek a magyar botanikatudomány és kultúra folytonosságát, sikerét és újabb esélyét biztosítják a XXI. században is.” Soó Rezső Kovács J. Attilának írt 1973. július 25-én kelt levelében az alábbi állt: „... júl. 31-én kapnám meg a Munka érdemrend arany fokozatát, s ha megérem, szept. 2. felében avatnak díszdoktorrá. Két címmel több a gyászjelentésen, ennyit érnek... Könyvtáram szétosztását már korábban megkezdtem, a (budapesti) Múzeum Növénytára, a debreceni intézet és a kert már vagy 100 folyóiratot és sok könyvet vitt el. Az Öntől kért dolgok ritkák, Zólyomitól semmit sem lehet megkapni. Acta Bot. Hung. és Acta Geobot. régi kötetei csak véletlenül, antikvarice találhatók... Knapp új kézikönyvét ajánlom olvasni. A leíró cönológia kezd már kimenni dívatból, a bioszféra kutatás, produkció-

biológia, kvantitatív ökológia lép helyébe. Nálunk főleg már ezt csinálják a fiatalok.”

Soó Rezső utolsó erdélyi búcsúlátogatására Kovács J. Attila így emlékezik: „Kolozsváron a botanikus Csűrös házaspár (Csűrös István és Csűrös-Káptalan Margit) lakásán volt az első találkozás, amelyen több erdélyi botanikus is részt vett (Váczy Kálmán, Gergely János, Szabó T. Attila). Az európai herbáriumok, könyvek, folyóiratok, a növénygyűjtés és a bélyeggyűjtés széles skálájú megvitatása után (Soó és Csűrös nagy bélyeggyűjtők is voltak) indultunk el hármásban (Soó Rezső botanika-professzor, Tímár Aranka gondozónő, Kovács J. Attila doktorandus) erdélyi körutunkra. Nincs az a botanikatörténeti szeminárium-sorozat, mely versenyezhetne az utazás alatt előadott, megvitatott, kiértékelt tudósok élményanyagával. Akkor döbbsentem rá, milyen fontos és meghatározó a tudományban valakinek nemcsak a munkáját, de közvetlenül és közvetve személyét, világnézetét, hitvallását is megismerni. A száraz tudományos műveken túl barátságokat kötni és ápolni, eszmei genealógiákat feltárni. Új Dáciával tett utazásunk alatt napokig folyt az előadássorozat a Soó által személyesen ismert botanikus-tudósokról: pl. E. Aichinger, Al. Borza, C. Burduja, J. Braun-Blanquet, Á. Degen, F. Ehrendorfer, H. Ellenberg, C. C. Georgescu, I. Horvat, Jávorka S., A. Löve, F. Margraf, Nyárády E. Gy., B. Pawlowski, E. Pop, E. Rübel, M. Ravarut, T. Savulescu, F. Stafleau, Szabó Z., H. Walter, Zólyomi B., illetve egyes nagy magyar írókról: Bánffy Miklós, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Németh László, Tamási Áron és mások.

Hányszor találkozott velük, milyen a külsejük, mik a szokásaik, legnagyobb érdemeik, hiányosságaik stb. Nem tudtam olyan kérdést felvetni, hogy adatok sokaságát ne zúdítsa rám az illető személyről. Utazásunk a maga nemében botanikatörténeti «posztgraduális kurzus» volt, melyen aktuális beszámolót kaptam a magyar és a közép-európai botanika helyzetéről, az egyes iskolák módszereiről, lehetőségeiről, stílusáról. Élvezetes, részben tanári beállítottságú jellemzései, éles kritikai meglátásai, értékelései egy életre elköteleztek a tudománytörténet igaz forrásainak a feltárása iránt, melynek egyenes útját épp az élő, művekhez és alkotóikhoz egyaránt kötődő személyes kapcsolat, megtapasztalás-megismerés képezheti.”

Soó Rezső herbariumi hagyatékának egy darabja (homoki csibehúr) a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem Botanikus Kertjének gyűjteményében.

(Lásd <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2003/04/kovacs.htm>.)

A Magyar Biológiai Társaság Botanikai Szakosztályának ünnepi, ezredik ülésén örege, beteg, magányos tudósként mondta ellentmondásos életéről önkritikaként és búcsúként: „1929-ben lettem egyetemi tanár, 1923-ban a debreceni egyetem honoris causa doktorrá avatott. Három akadémia választott tagjává, mintegy 15 tudományos és társadalmi egyesület tiszteletbeli elnökévé és tagjává, és mégis szatirikusan, de őszintén mondtam az egyik újságíróknak: Arra vagyok a legbüszkébb, hogy a Macskabarátok egyesületének díszelnöke vagyok. Mert mintha rólam írta volna *Lampedusa Lygeia* novellájában, egy öreg tudósról szólva: «gyanítani kezdtem, hogy diadalmas pályafutása ellenére rendkívül boldogtalan»”.

„Alkotásvágya – immár százöt év távlatából – nem tekinthető öncélúnak. Nem csak magának és magáért dolgozott. Eredményei az egész magyarságra tükröződtek vissza nemzetközi elismerésként a történelmileg súlyos megpróbáltatásokkal terhelt huszadik században.” – írta róla Nagy-Tóth Ferenc *Soó Rezső utóélete Kolozsvárott* című munkájában (*Botanikai Közlemények*, 91. (2004) 1-2. sz. 7–12. <http://mbt-bk.mbt-biologia.hu/2004-91/004NTF.PDF>.)

A műgyűjtő és mecénás

Soó Rezső gyűjteményei (herbárium, bélyeg) megalapozásához már fiatalon, 17 évesen nekikezdett és konok kitartással élete végéig folytatta a gyűjtést. Nagy gonddal és igyekezettel preparálta a préselt növényeket, melyeket tudományos dokumentumoknak, egyedi művészeti mintáknak tartott. Amilyen páratlan botanikai munkássága, olyan páratlan és lenyűgöző többirányú gyűjtési szenvedélye. Széleskörű általános műveltsége és a művészetekhez való értő vonzódása révén nem csupán a természettudományok területén hatott, hiszen társadalmi tevékenysége, közéleti aktivitása a bölcsész tudományok területén is nyomot hagyott. A debreceni Ady Társaság elnöke, a falukutató mozgalom lelkes támogatója, a kisgrafikák nemzetközi híró gyűjtője és avatott műkritikusa volt.

Égész életpályája során igen jelentős bibliofil, műgyűjtő és filatelista tevékenységet folytatott. Könyvtárának alapjait első debreceni éveiben alapozta meg. Metszetes, illusztrált, dedikált és első kiadású példányokat gyűjtött. Kutatásaihoz kapcsolódott értékes szakkönyvtára, melyben jelentős helyet foglaltak el a középkori metszetes fűvészkönyvek. Ami a szépírókhoz való viszonyát illeti, nagy Ady-rajongó volt, barátja volt Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Németh László. A világ egyik, pontosabban második legnagyobb kisgrafika (ex librisek, alkalmi grafikák) gyűjteményével rendelkezett, amelyekkel több kiállításon szerepelt. Sokáig a Kisgrafika Barátok Körének elnöke volt. Gyűjtését Weiner Piroska dolgozta fel. Tevékenységét Szíj Rezső több helyen is méltatta (1966, 1979). Kerámiából egyedülálló macskafigura-gyűjteménye volt (240 darab).

Jelentős volt bélyeggyűjteménye: 225 000 darab, melyeket motívumok és országok szerint rendezett. A motívumok közül büszke volt a legszebbekre: növény- és állatvilág, folklór, régészet, a Kelet művészete, műemlékek, szobrászat, népművészet stb. Kiállításokon aranyérmeket is nyert velük. Aranygyűrűse a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetségének, és tagja az American Philatelic Societynek is. A hatvanas évek elejéig számos hazai és külföldi kiállításon nyert arany- és ezüstérmeket. A sors iróniája, hogy születésének századik évfordulójára, 2003-ban a Magyar Posta egy olyan Soó Rezső-émlékbe-

lyeget bocsátott forgalomba, amelyről rövidesen kiderült, hogy hibás. Ugyanis a rajta szereplő személy nem Soó Rezsőt ábrázolja, hanem tanítványát, munkatársát, a botanikus Újvárosi Miklóst, azt az Újvárosit, akit 1940-ben Kolozsvárra helyeznek, az ottani botanikus kertbe kertészeti főintézőnek, tanársegédnek, és aki nem mellékesen Kolozsváron is nősül meg, a nagynevű botanikus professzor, Nyárády E. Gyula egyik leányát, Klárát véve el. A hiba korrigálására még ugyanazon év szeptember 23-án kiadtak egy másik emlékbélyeget, melyen a botanikusról elnevezett orchideafaj, a Soó-ujjaskosbor (*Dactylorhiza fuchsii* subs. *Sooana*) látható. Ezt egykori tanítványa, Borsos Olga nevezte el róla, és egyike azon növényeknek, amelyek a professzor nevét viselik.

Végezetül kijelenthetjük, hogy Soó Rezsőre is illik Orbán Balázs végrendeletében megfogalmazott vallomása, miszerint: „*Családdal nem lévén megáldva, a magyar népet tekintem családomnak, s azt kívánom föörökösömmnek tenni.*” Soó Rezső utód nélkül hunyt el, így gyűjteményeit szétosztotta, elajándékozta különböző múzeumoknak, botanikus kerteknek, növénytaraknak. Kollekcója féltve őrzött tételeit: a Waldstein–Kitaibel-féle *Descriptions et icones plantarum rariorum Hungariae* című háromkötetes munkát, mely 280 színezett rézmetszetet tartalmaz, az Országos Széchényi Könyvtárnak adományozta. Növénytani könyvtárának jelentős részét (50 teljes folyóirat-sorozat) a Magyar Természettudományi Akadémia (MTA) Botanikai Intézetének, illetve részben a Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) Növénytarának ajándékozta. Hatvanötezer kisgrafikáját (ex libris-ét), a gyűjtemény nagyobb részét, a budapesti Iparművészeti Múzeumnak adományozta, közel tizenötezer pedig a keszthelyi Balaton Múzeum örökségébe épült be. A magyar grafikai anyagok (pl. Rippl-Rónai, Zichy) a debreceni Déri Múzeumba, a külföldi grafikai gyűjtemény darabjai (japán, francia anyagok a XVII–XIX. századból) a budapesti Szépművészeti Múzeumba kerültek. Soó Rezső bibliotékájának értékes darabjait, elsősorban művészettörténeti tárgyú könyveit szintén a debreceni Déri Múzeum könyvtárára gyűjtötte.

Herbáriumának legnagyobb részét, mintegy 50 ezer példányt (egyes források szerint 40 ezret) a kolozsvári Er-

délyi Múzeum-Egyesület Növénytárának ajándékozta (1943), ezeket ma a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem Botanikus Kertje őrzi, három, erre a célra kialakított szekrényben. Puşcaş Mihai, a herbáriumi gyűjteményért felelős biológus elmondása alapján valamivel több, mint 30 ezer példányról van tudomásuk, amelyeket a szakemberek helyben tanulmányozhatnak. A herbárium kisebb részei a Debreceni Egyetem és az ELTE Botanikus Kertjében található, egykori budapesti tanszéki gyűjteményét pedig a MTM Növénytárra hagyományozta. Debrecenben 1980-ban nyílt meg az első kiállítóhely, amellyel teljesült dr. Soó Rezső végakarata. Nevezetesen az, hogy a városra hagyományozott és a Bélyegmúzeum gondjaira bízott, 225 000 darabot számláló és 24 féle természettudományi, művészeti és kultúrtörténeti tematikát magába foglaló filatéliai kollekciónak kiállításra ki az érdeklődők számára. Ezt a tervet azonban nem sikerült véghezvinni, mivel a kiállítóterem épületét lebontották. Szerencsére 1995-ben ismét otthonra talált a gyűjtemény: a Magyar Posta Zrt. debreceni postaigazgatóságának központi épülettömbjében található Delizsánsz kiállítóterem – Postamúzeum biztosít helyszínt, a külön erre a célra kialakított Soó Rezső emlékszobában, ahol személyes tárgyait és más jellegű gyűjteményeinek egy részét is meg lehet tekinteni. (Erről részletesebb tájékoztatást itt olvashatnak: http://portal.debrecen.hu/hirek/helyi/ujmegny_kozeletihirek.html. Ezúton fejezem ki köszönetemet Halász Alexandrának, a Soó Rezső emlékszoba gyűjteménye kezelőjének a küldött fényképért.) Ugyanakkor a debreceni Malompark bevásárlóközpont II. épületében rendszeres tematikus tárlatokon lehet megcsodálni a professzor hagyatékából származó bélyegek nagyított másolatait.

Pontosítás az *Örökségünk* VII. évfolyamának (2013) 2. számában megjelent, Soó Rezsőről szóló cikk 1. részéhez. A 2003-as székelyudvarhelyi centenáriumi alkalmából rendezett megemlékező ünnepség előzményeként a Debreceni Egyetem Biológiai Tanszékcsoportjának tanárai felvették a kapcsolatot a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségével és felvetették egy emléktábla állításának lehetőségét. Korábban Pálfalvi Pál biológianár is fontolgatta,

hogy Soó Rezső születésének centenáriumát méltóképpen meg kell ünnepelni. Végül Pálfalvi Pál biológianár, Szász Zoltán fizikatanár, a székelyudvarhelyi RMPSZ elnökének szervezésében és a székelyudvarhelyi Polgármesteri Hivatal támogatásával valósult meg az emlékünnepség és emléktábla. Az utóbbi készítője ifj. Andrási Gáspár köfaragó. Az avatásra augusztus elsején került sor. A megemlékezés tudományos ülészakán az előző cikkünkben említettekén kívül Pálfalvi Pál Soó Rezsőről és a Székelyföld flórájáról referált, dr. Vörös Lajos, a tihanyi Hidrológiai Kutatóintézet kutatója Soó tihanyi éveiről tartott előadást. A meghívottakat Szász Zoltán köszöntötte. Az eseményen objektív okok miatt nem tudott részt venni a Debreceni Egyetem képviselője, de még ugyanazon év nyarának végén ők is sort kerítettek az általuk készített emléktábla avatására Soó Rezső egykori szülői házában.

*Soó Rezső bélyegkiállítás
a debreceni Malompark
bevásárlóközpont épületében*

A Soó Rezsőre való emlékezés céljával jelen írást **Balázs Ödön** állította össze dr. Kovács J. Attila *Egy szenvedélyes botanikus – Száz éve született Soó Rezső* című, 2003-ban megjelent cikkének (<http://www.vasiszemle.t-online.hu/2003/04/kovacs.htm>) felhasználásával (a szerző engedélyét köszönjük). Köszönetnyilvánítás: Tóth Attila (Sapientia EMTE, Kolozsvár) és dr. Fodorpataki László (BBTE, Kolozsvár) uraknak, a kolozsvári botanikus kert herbáriumi gyűjteményével kapcsolatos hasznos információkkal nyújtott segítségükért, valamint Puşcaş Mihály úrnak a herbáriumi préselt növényről küldött fényképért.

*A debreceni postaigazgatóság
Delizsánsz kiállítótermében
kialakított Soó Rezső emlékszoba*

Erdélyiség és az erdélyi művészet örök szolgálatában

A kiadvány, melynek ismertetésére vállalkozunk, a polihisztor mérnök, Kós Károly formatervezői szemléletét, egyéni formanyelvét mutatja be olvasóinak úgy, hogy közben Kós sajátos gondolkodásmódjának eredőit is bemutatja. Kós jellegzetes építékiegészítő kovácsoltvas munkáival is jelen van a magyar kultúrtérben. Tájba, hagyományba, ősi népi motívumkincsbe ágyazott és ezek televénytalajából kinőtt igazi magyar, erdélyi, organikus művészete összetéveszthetetlen az értő és figyelmes szem számára. Amint szerzőnk is írja, ezek „nem tükörképei a népi díszítőmotívumoknak, de rozettái, csillagai, ember- és állatábrázolásai mögött a kalotaszegi és székelyföldi faragott deszkadíszek formakincsét alakítja a felhasznált anyag és a kivitelezési technológia követelményei szerint”. Kós Károly kifinomult érzékkel, látó/láttató szemmel és biztos kézzel tudta összehangolni az anyag–technika–funkció 20. századi új vezérlésű triumvirátusát, új szemléletet kölcsönözve a természetes arányokat mélyen tiszteletben tartó iparművészetnek. A társadalompolitikai és kulturális transzilvánizmus gondolatának nagyszerű és utánozhatatlan leképezését nyújtotta a művészetekben. A tanulmány bevallott szándéka az is, hogy nap-

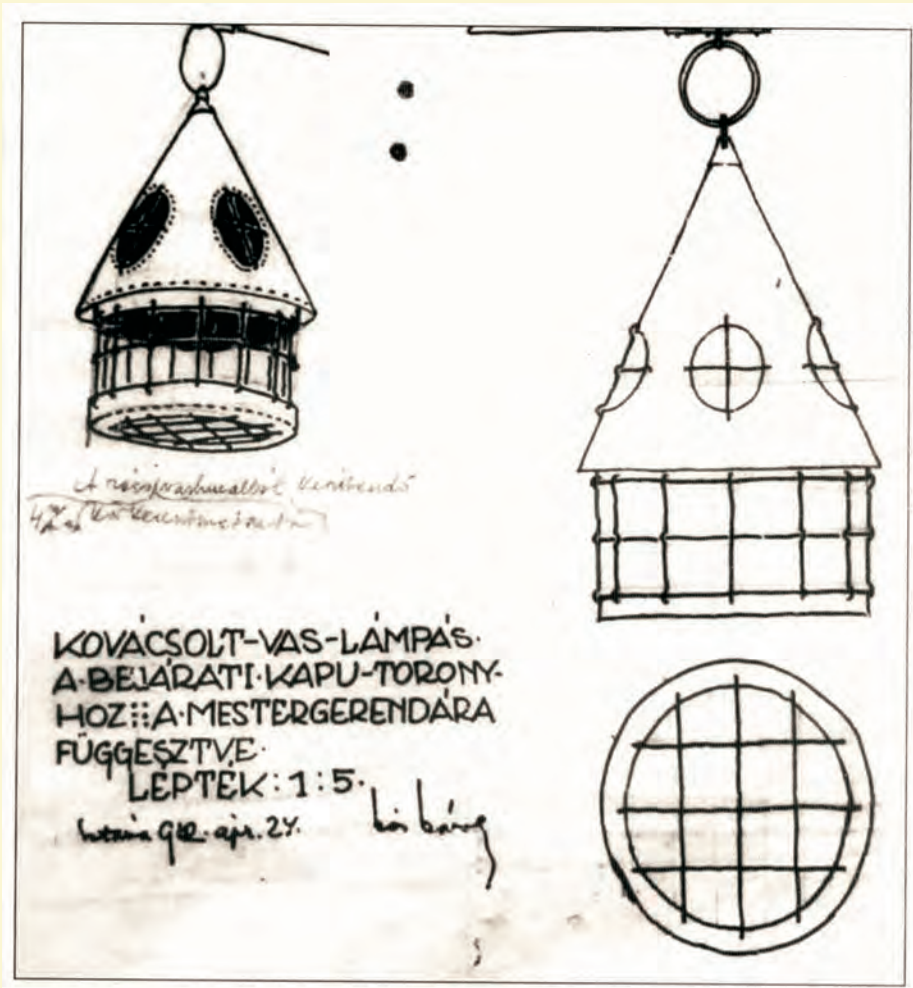
jainkban „követendő példát állítson a művészi vasműveseknek műveik tervezésében”. A tanulmány első harmadában a szerző megpróbálja összegezően megtalálni és felvázolni tárgyalt témájának korai gyökereit, miközben az egyetemes épületdíszítő féművességet térben és időben helyezi el, keresve a stílusirányzatok és azok lüktető formavilágának összetevőit általában és sajátosan az erdélyi kovácsoltvas-művesség évszázadaiban.

Kós Károly művészete ösztönös és tudatos válasz a 19-20. század fellendülő általánosító és egyneműsítő ipari tömegtermelésére. Szerzőnk pedig helyesen látja, hogy a fémre kivetített iparművészete szintén az „a hengerelt vasáru tömeges elterjedése előidézte díszítő kovácsmesterség hanyatlására”. A népi kovácsmesterek gyakorlati értékű, de esztétikailag sem elhanyagolható munkáit jól ismerő Kós, midőn magasabb művészi szintre emeli azokat, az önmagát kereső erdélyi féművességet és az alkotói fantáziát szervesen beemeli a kor kibontakozó építőművészetébe, melynek ő maga is előremutató irányítúje. Kós Károly iparművészi nagysága abban rejlik, hogy harmonikusan tudta szerves egységbe ötvözni az anyagi szerkezetükben, feldolgozási, megmunkálási lehetőségeikben és eszté-

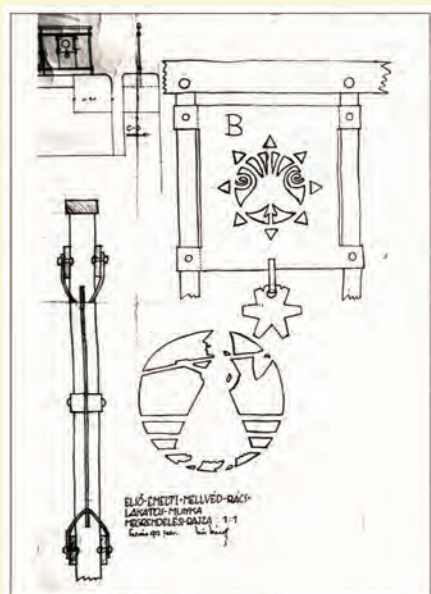

tikai hatásukban merőben különböző (fa, fém, kő) anyagokat oly módon, hogy az átvett, valamikor csak egyikre, vagy csak másokra jellemző (díszítő)elem szokatlan és addig idegennek képzelt helyén is közérthetővé és elfogadhatóvá válhatott. A felhasznált anyagok is felülmúlják addigi önmagukat: befogadókká válnak. És beszélhetünk itt népi díszítőművészet és szecesszió, a paraszti és magas kultúra kölcsönhatásáról, de tulajdonképpen az ősi négyes egység (föld, levegő, tűz, víz) elemi erővel újra feltörő felmagasztalódásáról és egymásra találásáról van szó. Az emberi természet a Természettel azonosulva talál önma-

gára. Szerzőnk ezt az alábbiakban így fogalmazza meg: „Vasból kovácsolt ajtósarokpántjai, kilincsei, térelválasztó rácsai vagy a saját tervezésű világítótestek nem a rideg, műszaki felhasználású anyagot idézik, hanem a funkciót kihangsúlyozó, méreteikben és arányaikban tökéletes harmóniát megtestesítő alkotások.”

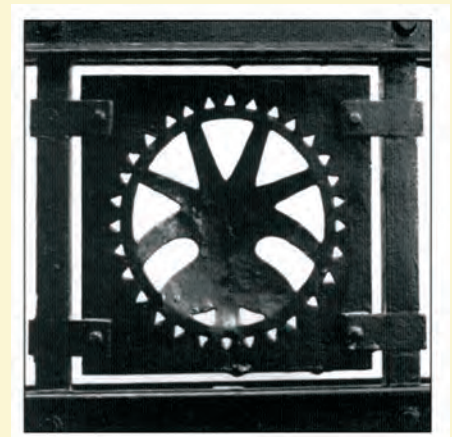
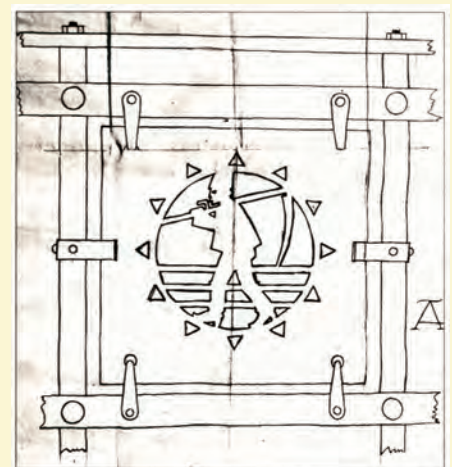
A tanulmánykötet második harmadában, a Kós Károly-tervezésű kovácsoltvas épületkiegészítők; Megvalósult tervek; Epilógus c. fejezetekben Márton László elemezve és értékelve a Kós Károly-i teremtés Zebegegyentől Sepsiszentgyörgyig ívelő hagyatékát, megadja az ember (művész, mérnök, ipari formatervező), korszak és stílus ismerveit. Ezek nem mások, mint művészi igényesség, puritán, nyugodt monumentalitás, teljesség, befejezett természetes (rusztikus) egyszerűség, funkcionalitás, dinamizmus, kivitelezhetőség, tudatos újító szellem, szintetizáló készség és tehetőség, egység, egyedi művészi szemlélet, alkotó újratemtés, kifinomult érzék és díszítőhajlam, biztonságot sugárzó méretarányok, egyensúly, a népművészet és a középkor hagyatékának ötvözése, szilárdság, biztonság, ritmikus-játékos kompozíció.

A Tudomány és Technikatörténeti Füzetek sorozatának 6. kötetében, az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelent tanulmány „...célja kettős gondolon alapszik. Egrészét

az életmű egy kevésbé ismert képét műszaki oldalról bemutatni, másrészt választ adni az életmű tükrében arra a kérdésre: hogyan válhat egy műszaki alapképzésű személy, alkotó egyéniséggé, sokoldalú kreatív mérnökké. Mi lehet a titka a műszaki kreativitásnak.” Alulírott úgy érzi, hogy Márton László a célkitűzését megvalósította, és arra gondolva, hogy a szerző szándéka szerinti érintettség a felnövekvő új mérnökgenerációk esetében tényé válhat, ajánlja mindenkinek, kinek illik...! Az impresszumban feltüntetettek munkájának is köszönhetően, a jegyzetekkel, felhasznált irodalom közlésével, az angol és román kivonattal ellátott, fehér-fekete és színes illusztrációs anyagban bővelkedő kiadvány kellemes és hasznos olvasmány.

Róth András Lajos

* Márton László: Kós Károly, a művészi kovácsoltvas formatervezője. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012 (Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek; 6.).

Házak, utcák, szomszédságok, örökségek a 17. századi Székelyudvarhelyen és határában

Előző lapszámainkban egy olyan, korábban nem közölt forrásanyagot indítottunk útjára, amelynek segítségével a 16. századtól anyaszékként (capitalis sedes) emlegetett Udvarhelyszék központja, Székelyudvarhely mezőváros 17. századi településszerkezete (határa, utcái, piaca, házai, kápolnái, lakói stb.) kerül az érdeklődő olvasó és nem utolsó sorban a szakma számára közvetlen megvilágításba. A forrásokból megismert új adatok hozzásegítenek ahhoz, hogy a város fejlődéséről, társadalmáról, mindennapi életéről a még hiányos ismereteinket bővítsük, ugyanakkor ahhoz is, hogy a régészeti kutatások nyomán elért eredményeket „színesítsük”. Akárcsak az előző rész esetében, az udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvekből kiemelt és témakörünk szerint csoportosított szövegrészeket helyesírásunk mai szabályainak megfelelően gondoztuk, indokolt esetben megőrizve a régies nyelvezet sajátosságait is.

Adattár
(3. rész)

1616

„Udvarhelyi Barabás Mihály szabaddítatja magát ugyan udvarhelyi Nagy Mátyás tilalma ellen az udvarhelyi határon, *Kuvar* nevű helybeli szántóföldébe.”¹

„Udvarhelyi Borbély István szabaddítatja magát az örökségbe, melyben most lakik *Kézdi Mihály* udvarhelyi tilalma ellen.”²

„Udvarhelyi Kósa György szabaddítatja *Bethlenfalva* felől egy darab szénafűvét csóva [tilalomjel] ellen, *Pálosi János* szántóföldre mellett valót, szabaddítatik.”³

„Not: Anno 1616. die 29 Maius [Jegyzés: 1616. május 29. napján]. Bögözi András uram jegyzeti, hogy mely régi helyét, *kamarácskáját* az vár ka-

puja előtt belől építette volt, mivel az a városi uraim számokra jutott rész között vagyon és az városiak ki akarák mostan onnan ökegyelmét tudni, el akarván venni az megmondott kamarát. Bögözi uram törvényre támasztá, a vice uraim előtt dologát allegálván [felhozván], hogy az várbeli helyeknek felosztásakor az városi akkori bíró, Sebestyén András helybenhagyta és engedte Bögözi uramnak az megnevezett kamarát.”⁴

Lakatos Jánosné Anna, udvarhelyi: „Láttam, hogy az I. [inctus = alperes, Borbély András] fia az *A. [actor = felperes, Draga Farkasné Vay Zsuzsanna] kapujának* eleibe mentek vala pálcákkal, annyok eleibe, a *piacról* hogy megtért vala annyok, s hazavivék [...]”⁵

Balassi Mihályné Petki Erzsébet asszony, Keresztúrszékben, véckei: „Azért hívtam törvényhez az Inctus [Csiszár Mátyást, Udvarhely városában lakót] kegyelmetek eleibe ez jelen való 1616. esztendőben, Szent Gergely nap tájat, találtam meg kezénél *atyámtól maradt örökségemet*, mely vagyon in sede Udvarhely, ugyan Udvarhely városban, vicinussa [szomszédja] egy felől *Sámbokréti Miklós öröksége*, más felől az *Inctus [Csiszár Mátyás] háza öröksége*, kiben *Gábor András lakik*, ez az örökség az *atyámról, Petki Istvánról maradt rám, mint vérre*, ha valamely bizonyos vérnek az Inctus pénzt adott rá, hitesse meg velem, kész vagyok pénzt letenni.”⁶

Borbély István és felesége, Kata asszony: „Azért citáltuk az Inctust [Kézdi

György özvegyét, Kata asszonyt] kegyelmetek eleibe ez elmúlt 1615. esztendőben, nagykarácsony nap tájat, hogy azon esztendőben és nap tájat Udvarhely városában, egy felől *Szabó Bálint háza*, más felől *Székely István háza*, harmadik felől *Botos utca* szomszéd-ságában, Udvarhelyszékben, házunkra jött, minden vétek nélkül feleségemre támadott, ütötte mind magát s mind leányunkat, Erzsókot [...]”⁷

1617

Tordai István és felesége, Kata asszony, ki most Kolozsvárt, Kolozs vármegyében lakik, jóllehet Székelyudvarhely városában, Udvarhelyszékben is házuk van: „[...] mert az elmúlt üdökben, úgymint az elmúlt 1615. esztendőben, Szent Máté apostol nap tájat mulatunk vala bizonyos atyánkfiái s jó emberünkkel asztalnál az *Új utcában*, *abban a házban*, melyben akkor *Szöcs Gáspár lakik vala*, most pedig *Kalmár Mihály lakik*, mely háznak vicinusi egyik felől *István deák házok*, adófizető házok mind, mely ugyan az fenn megmondott városban és székbén vagyon [...]”⁸ „Azonban egy kannát borostól hozzám, Tordai Istvánhoz hajíta az I. [Iromos Péter felesége], azután az kenyeret is hozzám hajítá, az asztalról tálat, tányért, gyortyatartót [gyertyatartót], mindent valami ott vala. Az szemöldökömöt leszakasztá az kannával való ütessel, az vas gyortyatartóval fejemről ptyolat keszkenőmöt leüté, két helyen nagyot szakada, fejemet betöré, tőmöt [hajtű] is leüté. Immár az asztalt fordítja vala ránk.”⁹ „Mindezek felett ezt is cselekedte az I. [Iromos Péter] rajtam, hogy 10 szál karó fáimot vitte vala el az elmúlt 1600. esztendőben, Szent Ferenc nap tájat *háznak udvaráról*, mely Székelyudvarhely városában, az *Piac szer utcában* vagyon, melynek vicinusi

egy felől ugyan az I. nemes háza, más felől *Fazakas Tamás* contributarii ordinis [adófizető renden lévő] háza, mely 10 szál fa ötven pénz ára vala, megígéré, de meg nem adta az árát.”¹⁰ „[...] az elmúlt 1615. esztendőben, úrnapi tájat egykor házunk eleibe jöve, melyet vicinusival, székivel megneveztünk, az *udvarkapunk* mellett, az *Nagy János* contributarii ordinis [adófizető renden lévő] háza mellett, az *Piac utca szerben* jöve előnkbe [...]”¹¹ Viszont az fenn megírt 1615. esztendőben, az úrnapi sokadalomkor egy vasnyársat kért vala tőlem ki az csíkszéki, karcfalvi Holló János pecsenyesütni, mondá, hogy látja, nem fér el az én tüzemnél, az szomszédni viszi, elvivé, megsüték a pecsenyét, az nyárs ottmarad az Ik. [inctusok] házoknál.” „[...] az I. [Iromos Péter] háza mellett való kertemben, szintén a *Piac utca* széliben, az fenn megmondott városban és székben való *tők majorságomat* látám, hogy meg kezdett fonnyadni. Minthogy az I. felesége láttam s tudtam, hogy haragos rám, gonoszul hozzá mondom, hogy ő cselekedte, 28 szálát metéltek vala ki benne [...]”¹²

„Csikban, Szépvízen lakó Szabó Menyhátrné Erzsébet, ki *Udvarhely városában is lakik*, Udvarhelyszékben.”¹³

„I. Fazakas Tamás [az] *Új utcában* és Fazakas Mihály [a] *Malom utcában*, adófizető rendek, mindkét felek Udvarhely városiak, Udvarhelyszékben.”¹⁴

Horvát Gergely és felesége, Timár Zsófia asszony, nemes emberek: „[...] ezen esztendőben, úrnapi tájat éjjel Basa Gergely jöve volt házunkhoz *Udvarhely városa közt*, az ország után, és valamire való gondolatokban az Inctusok [az al-

peresek] utána indultak, és a *Szász Tamásné Magyar Kata s Morgondai János amely házban lakik*, azoknak szomszédságokban, Udvarhely városában, Udvarhelyszékben hozzáütnek Basa Gergelyhez, kiverik kezéből pálcaját, és hogy semmi kezében nem volt, azután elfutamik előttök, s a *magunk házunknak eszterhéja alá állván, az ország uta felől, mely út Udvarhely vára eleibe megyen*, házunknak kapuja be lévén zárolva, nem jöhetett be, az Inctusok pedig hozzávágván magunk házunk alatt keppel [lándzsafajta], úgy találták Basa Gergelyt, hogy a mián történt halála, akkor házunknak zsendelyében is egy darabot kivágtak, mely házam vagyon Udvarhely városában, Udvarhelyszékben, *vicinussa egy felől Lukács deák és Basa Andrásné Anna kertek mellett az vár felé menő ország uta, más felől az város közt alá folyó Varga-patak*.”¹⁵

Basa Balázs udvarhelyi: „Az sokadalomkor *György deák hircsomáján* hogy mulattunk volna, haza akaránk oszlan, az ház előtt találók Fazakas Tamást a városunk több őrzőjével, gyortya kérni visszatérék György deákni, míg kijövék, addig Basa Gergely és az őrzők egybeszóalkoztanak, Basa Gergelyt meg is fogták érte, *bíró házához, Szász Lukács*hoz vitték, s meg is szabadult volt, amíg én is odaérkezém [...]”¹⁶

Kolcsár Péter, udvarhelyi adófizető: „Én is *városőrző* valék a sokadalomkor, külön jártam Fazakas Tamáséktól, mikor a Horvát Gergely fián a sebet ejteték. Tudom, hogy az őrzők közül Karasia Péternél egy kep [lándzsafajta] vala, rövid nyelvű, Kolcsár Bálintnál dárda vala. Mikor én a *bíró házához* juttam vala, ott vala Fazakas Tamás [...]”¹⁷

Cikkünket a Márton Áron téren nemrég előkerült régészeti leletekkel illusztráltuk. A felvételeket Nyárádi Zsolt régész készítette.

Kis Mihály János, udvarhelyi adófizető: „Én is egyik lévén az *őrzők* közt, mikor *György deák háza* felé jutottunk vala, találók Basa Gergelyt, Basa Jánost és Basa Balázst, inté őket Fazakas Tamás, hogy szállásokra menjenek, mert meg vagyon a királybíráktól hagyva, hogy megfogják azokat, az kik később járnak a városon.”¹⁸

Rápolti Miklósné Katalin, udvarhelyi: „Amikor Borbély János elvivé Borbély Andrásné, én az *Varga Ambrus háza előtt állok vala*, és az násznép halatára mondám, hogy az én bátyám, Borbély János viszi most a híres kurvát.”¹⁹

Sámbokréti Miklós nemes ember, Udvarhely városában lakó: „Tilalmat tettem volt az elmúlt 1616. esztendőben, pünkösöd nap tájat az I. [Oláh János adófizető] ellen. Tilalmamnak ezzel adom okát: Találtam meg egy *örökséget* kezénél, kire *házat* és *csúrt* csinált, mely vagyon Udvarhely városában, Udvarhelyszékben, kinek egy felől ugyan magam *puszta örökségem* vicinussa, más felől *István deáknak*, azon Udvarhelyt lakónak *öröksége*, ki most az Inctusnak vagyon zálogon.”²⁰

„Szász Lukács esküdt bíró, Fazakas Tamás, Csizsár András Udvarhely városa képében prókátorok által, sükei Nagy András által, kik in sede Udvarhely laknak, ezúton ingerálnak [avatkoznak bele]: Értik, hogy az az *örökség és ház Lukács kovácsé volt*, város adta volt neki, hogy város közé szolgáljon, ki oda is szolgált éltéig, *mely ház és örökség vagyon Udvarhely városában*, Udvarhely székben, *Drabant utcában*, vicinussa egy felől *Sámbokréti Miklós uram öröksége*, ki *Vajda Istváné volt*, más felől *István deák öröksége*, melyet Oláh János bír. Értjük, hogy azt a megnevezett házát és örökséget magának akarná keresni, mely Sámbokréti Miklós uram is Udvarhely városában lakik, Udvarhelyszékben. Azért semmi okon azt neki nem engedjük, ez az oka, hogy *arról a házról, örökségről város közi szolgáltak, most is oda szolgál Oláh János*, adót adnak róla város közé, ez okon meg akarjuk tartani, hogy nemes

embernek város jószágát, földét nem adjuk.”²¹

Bögözi András, miklósfalvi, Udvarhely városában lakó: „Azért citáltattam az It. [Hegedűs Andrást, Udvarhely városi szabados embert] kegyelmelek eleibe ez jelen való 1617. esztendőben, pünkösdi nap tájat, nem tudatik mire való képest, megírt jobbágyomot [Kerekes Pálnét, Erzsébetet] Udvarhely városában, azon *Udvarhely várának árka mellett Bethlenfalva felé menő úton*, egy felől az *néhai Horvát Mihályné Kata asszony*, más felől is ugyan *Horvát Mihályné házának szomszédságában* az I., [...] olykor, mikor Erdély országa gyűlésben volt, azon gyűlésnek alatta utát megállotta, vascsákányával megverte.” „[...] ezen jobbágyomnak az I. házára ment, hatalmasul *házának ajtóját* leronította, magát kurvának szidta [...]” „Jobbágyom házának *Drabant utcában*, Udvarhely városában, Udvarhelyszéken vicinussa egy felől az *nemes Sámbockréti Miklós uramnak jobbágya háza*, más felől az *nemes Csiszár Miklós háza*, Udvarhely városiaké és székieké.”²²

„Csikszékben, Taplocán lakó Domokos György nemes ember jegyzeti, mint egy protestatit [tiltakozást] az nótáriussal, Pálosi Jánossal, hogy amiképpen *Udvarhely városában lakó Borbély Gáspárné Erzsébet asszony* azon Udvarhely városában lakó *Tordai István kezénél levő örökséget* perleni kezdette volt, és írt volt felőle Borbély Gáspárné Domokos György uramnak, hogy kijönne Udvarhelyre, hozná meg a pénzt azon peres örökségre, minthogy Domokos György uram a Borbély Gáspárné atyjának, *udvarhelyi néhai Faggyas Györgynek vetette volt zálogra*.”²³

„Udvarhelyi Horvát Gergely szabaddítatta ugyan udvarhelyi Basa Péter tilalma ellen az *néhai Basa Gergely örökségéből*, tudniillik a részéből, melyet Basa Gergely Horvát Gergelynek és gyermekeinek, Istóknak, Boróknak hagyott testamentumban.”²⁴

Pálosi János, Udvarhely városi: „Ezért citáltam az It. [Tiboldi Tamást, ugyan tiboldit] kegyelmelek eleibe törvényre ez jelen való 1617. esztendőben, Szent Márton nap tájat, hogy ökegyelme az udvarhelyi nemes Kosa Péter uramnak egy szántóföldére, mely Udvarhelyszékben, *Udvarhely határában*,

Csicser nevű helyben, egy felől Rápolti Miklósné Kata asszony, miklósfalvi Bögözi András uram jobbágya földre, más felől a magam szántóföldre, harmadik felől *Mezei István uramnak, nemes embernek szomszédságában* vagyon (mely földre Mezei Istvánnak ugyan az én házamhoz járó, és zálogra vagyon Mezei uramnál is, így két képpen lévén én vicinussa tulajdonságra) [...]”²⁵

1618

„Márton, Udvarhelyt, *Csányi Imrén házában* lakó [...]”²⁶

Draga István: „Azért citáltam az It. [Nyerges Pétert] in anno praesenti 1618. [a jelen 1618. évben], Szent Pál fordulása nap tájat, hogy vagyon énnekem Udvarhely városában, Udvarhelyszéken egy örökségem az I. kezénél, vicinussa egy felől *Fazakas Gyurkó öröksége*, más felől az *nemes Péter Gergely öröksége*, harmadik felől az *ország uta*, mely *örökséget* úgy értettem, hogy az én ez világból kimúlt édesanyám, *Nyerges Ilona asszony ruházattáival, kőöntvényével vett* volt mástól, ki ugyan Udvarhely városában, Udvarhelyszéken lakott; az örökséget az anyám életéig békességesen bírta.”²⁷

Mezei Istvánné Benke [Ilona]: „Azért híttam törvényhez az It. [Bencze Jánost, homoródszentmártonit] kegyelmelek eleibe ez jelen való 1618. esztendőben, őszi Szentkereszt nap tájat, hogy ezen 1618. esztendőben, süket hétfő nap tájat az *néhai vitézlő Udvarhely városi, udvarhelyszéki Székely István uramnak ökelmének halálának idején* ment az I. *Székely István uram házához* (mely Udvarhely városában, Udvarhelyszékben, egy felől az *nemes Kosa Péter uram feleségének, Luca asszonynak háza, öröksége*, más felől a *Botos utca és az közönséges piac szomszédságában* vagyon), és az *háznak, pincének kolcsait* kezéhez vévén, azon *háznak pincéjében* Gyulafejerváratt [Gyulafehérváron], ugyan Fejér [Fehér] vármegyében lakó nemes Csáki Boldizsárné Anna asszonyom leányának, Zsuzska asszonynak volt néminemű egyet-más marhákkal, ruhákkal megrakott ládája, mely ládát az I. az Székely István inasával, Körmödi Miklóssal, háczokival [hátszegivel], Hunyad vármegyével megnyitattott [...]”²⁸ „Ezalatt,

az én megesküvésemnek utána afféle marháknak hozza én kezemhez, az *siménfalvi, udvarhelyszéki vitézlő Székely Mózés uram jobbágyának, Udvarhelyszékben, Udvarhely városában levő házába*, ki a megholt Székely Istvánról szállott rá, kit vicinitásával megírtam, lakó *jobbágyának, Német Györgynek felesége, Kata asszony* avégre, hogy viseljek gondot azokra, adjam a tisztnek, Orbán István uramnak, ökegyelme adja Kornis Ferenc uramnak, hogy adassa Csáki Boldizsárné kezébe.”²⁹

Német György, Udvarhely városában lakó, Székely Mózés uram jobbágya: „Mikor Székely István uram meghala, felöltöztetők és *mindeneket valamik az házban valának a pincébe alá takarítánk* Szász Péterrel és az inassal. Annak utána én az *pincére lakatot veték* és megizeném Kornis Ferenc uramnak, hogy megholt Székely István uram. Reggel virradva Bencze János és Horvát János jövének oda, mondá Bencze János, hogy uram engemet azért küld ide, hogy mindenekhez hozzá lássunk, hogy a háznál valami tékozlás ne essék. Az *pince kolcsát* éntőlem elvevé, önála állott, az mikor a pincébe be kellett mennem valamiért, ő bocsátott be. Az *háznak kolcsai* is nála állottak. Egykor az pincébe kellett mennem, Mezei Istvánné és az inas utánam jövének az pincébe, kérének engemet, hogy engedjem meg, hadd nyissák meg az Zsuzska ládáját. Én azt mondtam, hogy nem engedem, mert Bencze János gondviselése alatt vadnak mindenek a háznál. Én kiindulék, Bencze Jánost az *grádicson* találám elől, ő is bemene a pincébe.”³⁰

Mihály János

1. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsár. Udvarhelyszék Levéltára. F 16. Törvénykezési jegyzőkönyvek. II/6. 215.; 2. Uo. II/6. 216.; 3. Uo. II/6. 216v.; 4. Uo. II/6. 204, 204v.; 5. Uo. II/6. 328.; 6. Uo. II/7. 41.; 7. Uo. II/7. 86.; 8. Uo. II/4. 59.; 9. Uo.; 10. Uo. II/4. 61.; 11. Uo.; 12. Uo. II/4. 62.; 13. Uo. II/6. 212.; 14. Uo. II/6. 321.; 15. Uo.; 16. Uo. II/6. 321v, 322.; 17. Uo. II/6. 322v.; 18. Uo. II/6. 323.; 19. Uo. II/6. 329v.; 20. Uo. II/6. 331.; 21. Uo.; 22. Uo. II/6. 365.; 23. Uo. II/7. 156.; 24. Uo. II/7. 164v.; 25. Uo. II/7. 343.; 26. Uo. II/7. 18.; 27. Uo. II/7. 252.; 28. Uo. II/7. 318.; 29. Uo. II/7. 345.; 30. Uo. II/7. 347.

A nagygalambfalvi vár

Galambfalva középkori várát ma legfeljebb a helybeliek ismerik. A több tekintetben egyedülálló jellemzőkkel rendelkező erősséget azért is érdemes bemutatnunk az érdeklődőknek, mert, bár sajátos helyet foglal el az udvarhelyszéki középkori várak sorában, a szakirodalom keveset foglalkozott vele.

Mindenekelőtt pontosítással tartozunk, ugyanis a középkori Galambfalva területén három olyan 'vár' névvel jelölt történelmi emléket is találunk, melyek a régészeti feltárások során különféle korszakok létesítményeinek bizonyultak: a kisgalambfalvi Galath vára (bronzkori földvár gót–gepida újrafelhasználással), a nagygalambfalvi Várfele (bronzkori–vaskori magaslati telep szórványos gót leletekkel) és a Vártető (vaskori földvár középkori megújítással). Minket most az utóbbi érdekel, hisz egyedül ez esetben beszélhetünk középkori várról. A Nagy-Küküllőbe északról torokolló Vágás-patak mély, szurdokszerű völgyében felfelé haladva, a mai műúttól mintegy 1,5 km-re, a patak bal partja fölé emelkedő 560 m magas Vártetőn található a nevezett erősség maradványai. Az északkelet–délnyugat irányban elnyúló dombvonulatot, melyet délkeletről egy harántvölgy zár le, többszörös sánc- és árokrendszer övezi.

A földvár területén az 1950-es és 60-as években folytak régészeti kutatások, melyek során megállapítást nyert, hogy a földvár sáncait a késő vaskorban emelték. A jelentős mennyiségben előkerült dák leletek között néhány középkori kerámiatöredék és fémeszköz is felismerhető volt, ennek alapján kiderült, hogy a várat a középkorban is használták.

A földvár egyes árkainak újraásása és a sáncok felhányása (pl. a földvárat keletről határoló sáncot a két oldalán lévő árkok kimélyítésével felmagasí-

*A galambfalvi vár helyszíne légi felvételen
(fotó: Sófalvi András)*

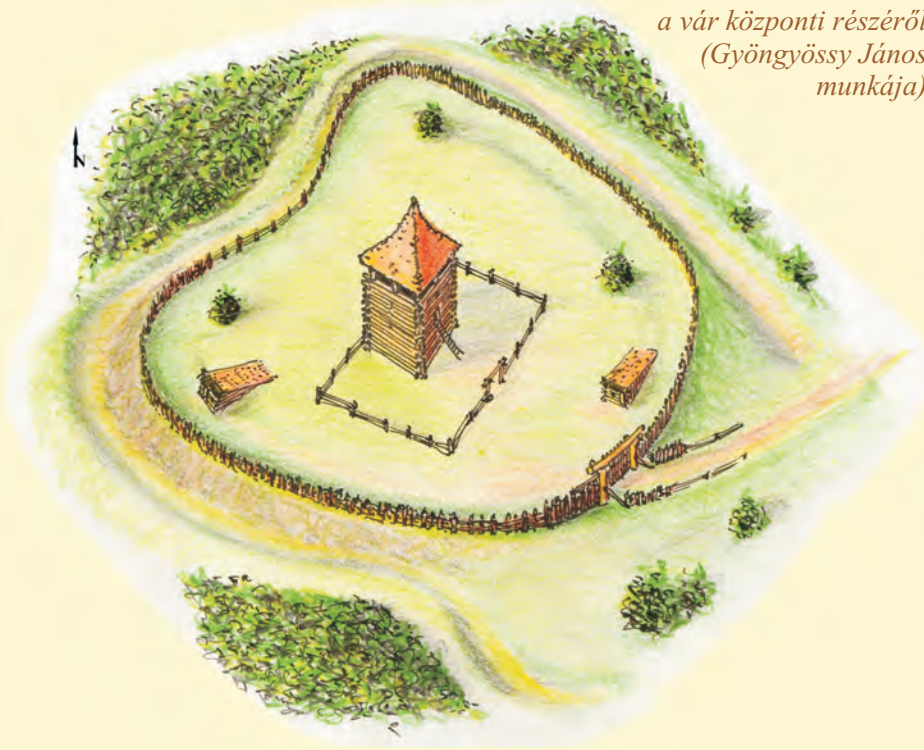
tották) arra utal, hogy az őskori földvár a középkorban is megőrizte erődtési jellegét. Az erősséget a klasztrikus középkori váraktól a kőfalak hiánya különbözteti meg, így bizonyos értelemben a természetes védelmi formák és a kőfalú várak közti átmenetnek tekinthető. E forma – noha udvarhelyszéki viszonylatban társtalan – nem egyedülálló Erdélyben, őskori földvárak középkori használatát, sáncaik megújítását számos esetben kimutatták az archeológiai kutatások. Itt mindössze egy példát emelnék ki, a szebenszéki Hóhalom (Vurpód) esetét, ahol okleveles forrás szerint 1296-ot követően a szászok várat építettek; a Radeburg-gal azonosított vár a régészeti feltárások során földvárnak bizonyult.

A tárgyi leletanyag tanúsága szerint a galambfalvi vár a 13-14. században volt használatban. Különösen figyelemreméltó az aránytalanul gazdag fémanyag: nyilcsúcsok, kések, sarkantyú, melyek úgyszintén kiemelik a galambfalvi várat az udvarhelyszéki várak sorából (melyek esetében a kerámialeletek egyöntetű túlsúlya jellemző, csupán egy-két esetben spe-

*A középkori vár magja, a délnyugati magaslat
(fotó: Sófalvi András)*

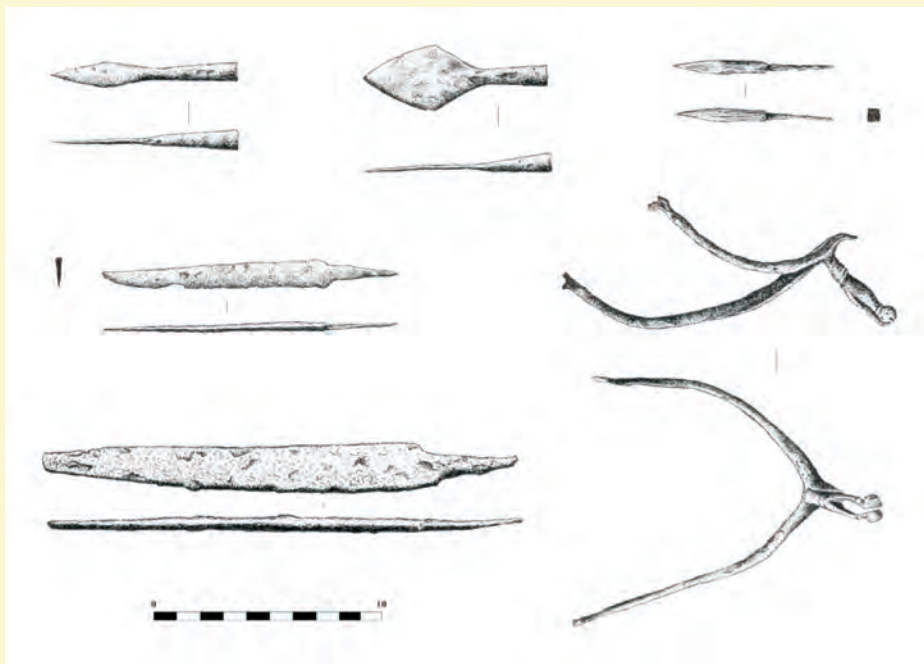
Elméleti rekonstrukció a vár központi részéről (Gyöngyössi János munkája)

ciális fémtárggyal). A földvár keleti részét határoló sánc és árkok közelében napvilágra került *négy középkori temetkezés* (egyik felnőttnek a koponyacsontjába fúródott számszerű nyílheggyel) csak növelik a galambfalvi vár egyedi aspektusait.

A galambfalvi várról sajnos nem rendelkezünk írott forrásokkal, így funkciójának kérdésére nincsen egyértelmű válasz. A Vágás-patak félre-

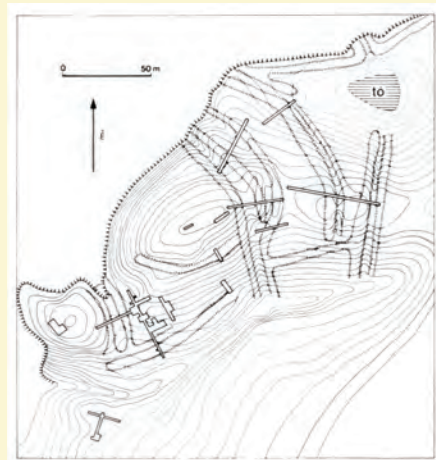
Középkori fémleletek a várból (rajz: Demeter István)

eső völgyében elrejtett menedékhely kialakításában a szokványostól eltérő tárgyi hagyaték (pl. sarkantyú) *székely előkelők vagy lófők* közreműködését sejteti, és feltehető, hogy az 1456-ban V. László királytól címeradományt nyert Galambfalvi család ősei újították meg az őskori sáncvár földműveit. Kőfalak, illetve belső kőépület híján viszont legalább egy fatoronnyal kell számolnunk a vár területén, különben nehezen beszélhetünk egy előkelő család refúgiumáról. A torony helyét a

földvár délnyugati részén emelkedő szabályos, csonka kúp alakú magaslaton kereshetjük, a középkori leletek szóródása és a dombocska elkülönülő megerősítése ugyanis arra utal, hogy ez volt a késő Árpád-korban létesült vár magja. A földvár területén feltárt középkori, keletelt temetkezéseknek a kor egyházi szokásának megfelelően felszentelt földben, templom körül lett volna a helyük (hasonló esetet a nagyekemezői Burgberg várából ismerünk Erdélyből). A sírok elrendezéséből úgy tűnik, hogy nem egyszerre, viszont röviddel egymás után kerültek elhantolásra, tehát a háttérben egy nem mindennapi esemény húzódhat meg (hatalmaskodás, háború).

A középkori Udvarhelyszék várainak többségéről (Rapsóné vára, Tártód vára, Firtosvár, Budvár) az elmúlt évek régészeti kutatásai kimutatták,

A földvár szintvonalas felmérése az erődítési elemekkel (Benkő Elek, Ferenczi Géza és Ferenczi István nyomán)

hogy a tatárjárás után épült közösségi menedékvárak voltak, melyek létesítésében fontos szerepük lehetett a székely tisztségviselőknek, az igazgatási és katonai teendőket ellátó lófőknek és főembereknek. Ebben a sorban nagy vonalakban beilleszthető a sajátos formai jegyekkel rendelkező galambfalvi vár is, melynek létesítésében a Galambfalvi család őseinek közreműködése sejtendő. A *nagyméretű őskori földvár részben megújított sáncai közt vészhelyzet esetén nyilván menedékre lelt a környék közsé- kelysége is.*

Sófalvi András

Laconicum Europae spectaculum Anno 1709

A magyar jellem általános meghatározására már igen sokan, igen sokszor vállalkoztak. Voltak akik sorokat, oldalakat, esszéket, tanulmányokat, sőt könyveket írtak e témában – magyarok és idegenek, utazók, irodalmárok, tudósok egyaránt.¹ Bátran kijelenthetjük, hogy mindannyian csak megközelítették, csak körülírták a felvetetteket. Hiszen egy nép jellemét csak pontos ismeretek birtokában, a történeti összefüggéseket átlátva, az egymással és szomszédaikkal fenntartott viszonyaikat elemezve, nemzedékről nemzedékre történő változásaiban értelmezhetjük. Annál nehezebb lehet egy-egy szóban vagy akár tömondatban megtenni ezt, akár az egyes ismérvek lebontva is. Hát még nemzetközi összehasonlításban?!

Most mégis egy ilyen, XVIII. századi imagológiai² kísérletet mutatunk be olvasóinknak.

Miksa László kadét (1767–18??), kinek személyiségét, érdeklődési körét egy hosszabb lélegzetű írásban mutattuk be egy pár évvel ezelőtt,³ írásgyűjteménye hatodik kötetének végére egy *Európa rövid bemutatása (Laconicum Europae spectaculum Anno 1709)* című táblázatot (2. sz. kép, részlet) is illesztett, melyet több mint valószínű, hogy az abban a korban közkedvelt és közkézen forgó, nemzeteket összehasonlító írások, ké-

pi ábrázolások alapján szerkeszthetett meg, ha nem egy az egyben vette át azt valakitől. Az tény, hogy a XVIII. században a népeket párhuzamba állító különböző kisebb-nagyobb összeállításoknak többféle változata (egyszerű kézírásos vagy nyomtatott táblázat, illusztrált fehér-fekete vagy színezett metszet) is ismert volt. Ezek közül említésre méltó a XVIII. század első harmadából, Stájerországból származó, népeket öltözékükben megjelenítő „néptáblázat” (Völkertafel⁴, 1. számú kép), melynek mintájául az augsburgi Friedrich Leopold 1718–1726 között készített metszete szolgálhatott,⁵ illetve az egész Európában elterjedt és gyakran másolt, szintén augsburgi rézmetsző és műkereskedő, Martin Engelbrecht (1684–1756) kiadásában 1736/1737-ben megjelentetett, igen színvonalas és művészi kivitelezésű, allegorikus, rokokó metszetsorozat képei.

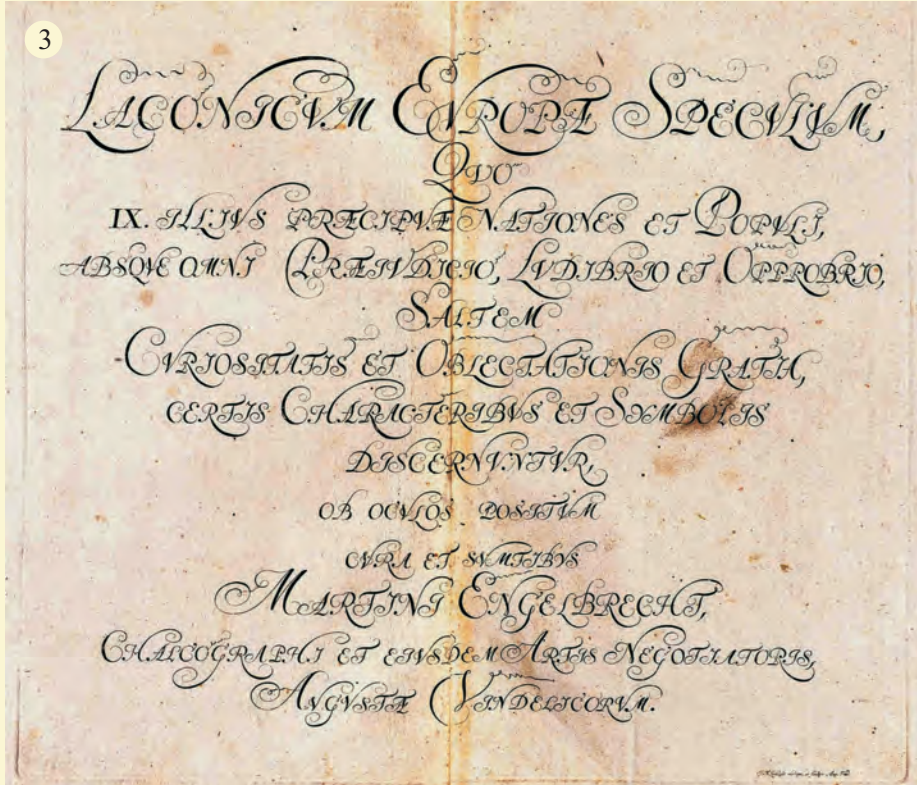
Az ifj. Paul Decker (1677–1713) és Johann Wolfgang Baumgartner (1712–1761) által tervezett és rajzolt, Andreas Hoffer (1704–1780), Philip Andreas Kilian (1714–1759), Christian Friedrich Lottes (1701–1740) és Johann Georg Pinz (1697–1767) által rézbe véselt gyönyörű metszetek kis kartusaiban/medalionjaiban a Miksa László táblázatában is előforduló jellemzőket fedezhetjük fel. Az interneten több helyen is elérhető⁶ metszetal-

bumban, melynek címe: *Laconicum Europae Speculum Quo IX. Illius Praecipuae Nationes Et Populi, Absque Omni Praeiudicio, Ludibrio Et Opprobrio, Saltem Curiositatis Et Oblectationis Gratia, Certis Characteribus Et Symbolis Discernuntur, Ob Oculos Positum. Cura et sumptibus Martini Engelbrecht chalcographi et eiusdem artis negotiatoris. Augustae Vindelicorum.*⁷ (3. sz. kép), tíz európai nációra vonatkozó kép található (moszkovita [orosz], batavus [németalföldi], polonus (4. sz. kép), hungarus, suecus [svéd], angulus, germanus, italus, gallus [francia], hispanus).

Az album főcíme kissé eltér a Miksa által megfogalmazottól, de értelmében végül is ugyanaz.

„Európa kis tükré”-ben⁸, amint az a címből is kiderül, a szerzők kíváncsiságtól és élvezettől vezérelve, minden előítélet, megvetés és gyalázat nélkül a nációkra és népekre utaló legbiztosabb jellemzőket és jelképeket különböztették meg. A népek allegorikus ábrázolásában minden esetben az uralkodó személye áll a központban az őt kiszolgáló világi és klerikális nemesi réteggel körülvéve. A képek mellékinformációi, az alig jelzett, az elő- vagy háttérből felvillantott tárgyi vagy figurális szimbólumok adják meg az illető népre utaló általános elvi keretet: az itáliaiaknál a pápaság, az egyetemes kereszténység, a Szent Péter bazilika, a római jog és a római kultúrát idéző Pegazus; a németalföldieknél, angoloknál hajóflottájuk, gyarmatbirodalmi gazdagságukra utaló színesbőrűek, délszaki növé-

nyek sokasága, jól öltözött polgárságuk és polgári épületeik; a moszkovitáknál (oroszoknál) építészetük, kereskedelmük; a németeknél filozófusaik, választófejedelmek, keveredő keresztény és pogány (antik) papjaik, katonáik; a franciáknál palotáik, művészeik, zenészeik, tudósai; a lengyeleknél a túlnyomó többségben megjelenített feudális elit stb. Majd ezt a keretet futja körbe mindegyik metszetenél a többnyire ugyanazon 24 kategóriát, jellemzőt felsorakoztató, medalionokat tartalmazó, igen díszes keret. Ettől eltérés csak két esetben van: a németalföldi 18 ismérvvel, illetve a svéd 25 ismérvvel.

A XVIII. század az etnikumból nemzetté való átalakulás' kezdetének korszaka is Európában. A nemzet fogalma ekkor még nincs kikristályosodva. Az emberek még felszínes,

többnyire hamis elképzeléseken és előítéleteken alapuló általánosításokban gondolkodnak. Óriási különbségek érződ(tet)nek a kis és nagy, hódító és alattvaló, gazdag és szegény népek között.

Mi a ránk, magyarokra utaló listára és képre (lásd a hátsó borítón) szorítkozunk ez alkalommal. A képet ebben az esetben is, mint már jeleztük, egyfelől a heraldikai szimbólumok alatt a trónoló III. Károly és az őt körülvevő erényalakok, másfelől a nemesség dominálják. Előtérben Fortuna a bőségekorsarával. Az illusztrációt körbeölelő gyümölcsfüzér kis tábláin sorakoznak az európai közfelfogást tükröző, a magyarok jellemére vonatkozó latin nyelvű feliratok. Nagybetűkkel a jellemzési kategóriák: scientia (tudásuk), ingenium (sajátságuk), mores (modoruk), genius et natura (termé-

zetük), physiognomia (arckifejezésük), vestitus (ruházatuk), amant (vonzódásuk), terra quam inhabitant (lakóföldjük), in cultu religionis (vallásuk), abundant (gazdagságuk), animalia quibus comparuntur (állat, melyre hasonlítanak), moriuntur et sepeliuntur (haláluk és temetkezésük), in potu et cibo (italuk, ételük), aptitudo illorum ad negotia, artes et res gerendas (kereskedelemhez, művészetekhez, hadviseléshez való hajlamuk), quae ab istis desiderantur a bono publico (közjóhoz való viszonyulásuk), metamorphosis et mutatio illorum status (állapotuk átalakulásai és változásai), uxores illorum quo modo soleant tractari (feleségeikhez való viszonyuk), clima poli et aeris (éghajlatuk és levegőjük), temperamentum illorum (vérmérsékletük), zodiaci signis subsunt (égyévi jegyük), tempus consumunt (időtöltésük), domini quos agnoscunt (úrnak elismertek), in virtute bellica (hadi erényük), morbus quo decumbunt (súlyos betegségük), vitia (hibájuk). Ezeket követik a kisbetűs meghatározások. Ezekből tudhatták meg, hogy a magyar kultúrája latin, hogy sajátsága az elszántság/vakmerőség, modora nyers, természetesen ijesztő/rettenetes, arca barátságatlan, ruházata színes, kedveli a lázadást, földje gazdag, hitében erős, mindenben bővelkedik, farkashoz hasonlítható, szablyával temetik, itálban, ételben bővelkedő és pazarló, munkában, művészetben fortélyos, hadban testtel lélekkel résztvevő, elvárható tőle a királyhűség, a törvények elfogadása és a közmegegyezés. Továbbá, hogy a magyarok a valamikori fosztogató és kegyetlen hunok erkölcsileg sokat javult leszármazottai. Engedelmes feleségeikkel szelídek. Éghajlatuk és levegőjük jó és természetes, temperamentumuk ingerlékeny és de-

2 Laconicum Europae Spectaculum Anno 1709.	Genius, et Natura.	Phi- sio- gnomia	Vesti- tus.	Amant.	Terra, quam inhabitant.	In Cultu Religionis.	Abundant.	Anima, quibus comparantur.	Moriuntur, et sepeliuntur.	In Potu et Cibo.
Hungarus.	Terribilissimus.	Truculentus.	Coloratus.	Rebellionem.	Bracchium.	Indivictus.	Omnibus.	Lupus.	Acinacium.	Copiosus, et productivus.

rülátó. A nyilas jegybe tartoznak. Szeretnek henyélni¹⁰, úr náluk a vendég, háborúban szeretnek zavart keltetni. Betegségük a tífusz, és állhatatlanságuk a nagy hibájuk.

Befejezőként említjük meg, hogy ezek a jellemvonások nagyrészt meg-egyeznek az említett stájer néptáblázatban megfogalmazottakkal. Mintegy negyed évezred távlatából érde-emes szembesítenünk egykori megítél-tetésünket mai valónkkal!

Róth András Lajos

1. Teljesen taláalomra pl.: VI. Bölcs Leó (886–912) bizánci császár, Fruili Beren-gar (845–924) Itália királya, karoling csá-szár, Ibn Mahmud Gardézi (–1061) utazó, Ottó (1114–1158) freisingi püspök, Mar-zio Galeotto (1427–1497) humanista, Pa-ul Pierre Broca (1824–1880) antropoló-gus, Fruili Berengar (845–924) Itália ki-rálya, karoling császár, Victor Hugo (1802–1885) szépirod, Saint René Taillan-dier (1817–1897) történész, Ybigniew Kazimierz Brezezinszki (1928–) politi-kus; Nádasdy Ferenc hadvezér (1555–1604), Esterházy Miklós nádor (1583–1645), Szepsi Csombor Márton (1594–1623) utazó, Kemény János fejedelem (1607–1662), Zrínyi Miklós (1620–1664) hadvezér és költő, II. Rákóczi Ferenc (1666–1735) fejedelem, Széchenyi István (1791–1860) gróf, Hermann Ottó (1835–1914) természettudós, Babits Mihály (1883–1941) költő, Hóman Bálint (1885–1951) történész és politikus, Szekfű Gyula (1883–1955) történész.
2. Tulajdonképp napjainkban fellendülő „nemzetképkutató” tudományág. Kollektív képzetekkel, képi ábrázolással, vizuális kivetítéssel foglalkozó tudomány. Zsu-mához kapcsolódó cikk: Tapodi Tszu-szanna Mónika: Imagológia – egy ősi gyakorlat megújuló megközelítésben. In: *Létünk*, 41. (2011) 4. 42–46. <http://epa.oszk.hu/00900/00997/00019/p>

- df/EPA00997_Letunk-2011-4_042-046.pdf(2013-11-30)
3. Róth András Lajos: Az önszórakoztatástól... a társadalmi kritikáig (Miksa László 6(5) kötetes kéziratos gyűjteménye). In: Balázs Mihály és Gábor Csilla (szerk.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai*. 2006. május 24–27. Kolozsvár, 2007. 555–578.
4. „Kurze Beschreibung der In Europa Befintlichen Völckern Und Ihren Eigenschafften” Lásd: <http://webdoc.gwdg.de/edoc/ia/eese/artic29/sbock/voelker.jpg> (2013-12-02) Ez csak 17 ismérvet hasonlít össze (jellem, természet és a karakter, értelem, tulajdonság, tudomány, öltözet, érénytelenség, szokás, betegség, ország, háború erények, vallásosság, fennebbvalók elismerése, gazdagság, időtöltés, megfelelőjük az állatvilágban és halál) spanyol, francia, itáliai, német, an-

- gol, svéd, lengyel, magyar, orosz és török/görög nép esetében.
5. „Aigentliche Vorstell- und Beschreibung der Fürnehmsten in EUROPA befindlichen Land-Völcker” Lásd: [http://de.wikipedia.org/wiki/Völkertafel_\(Steiermark\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Völkertafel_(Steiermark)) (2013-12-02)
6. Német Történelmi Múzeum: <http://www.dhm.de/gos/cgi-bin/dbfrage.pl?Thema=Europa&Status=800&Datenbank=allwww> (2013-11-29)
7. Augsburg (Németország)
8. laconicum = lakonikus, rövide szabott, szűkszavú
9. Niederhauser Emil: Etnikumból nemzet. In: *História*, 23. évf. (2001) 3. sz. www.history.hu/archivum/2001/0103nieder.htm (2013-11-29)
10. Engelbrecht kiadása és Miksa László jegyzete közti egyetlen eltérés ebben a pontban található. Utóbbinál szerepel az „et bellando” = és háborúskodni/harcolni

Aptitudo illorum ad negotia artibus, et res ge- rendas.	Qua ab istis deside- rantur; bono pu- blico?	Meta, morpho- sis, et Mutatio illorum Status.	Usares illorum quomodo soleant tracta- ri.	Clima Boli, et Aeris.	Tempus con- sumunt	Doctri- ni, quae agnos- cunt.	In Virtute Bellica.	Morbis, quo decum- bunt.	Vitia.	Scien- tia.	Inge- nium.	Mores
Ad machi- nationes & invasiones in terra & exteras, ad projicien- dum corpus et animam.	Regis illi belli, qui non ex bel- lo, sed ex si vincuntur ab illis, qui singulis congruunt vultus.	Olim Hun- ni praedone- s, et crudi- ssimi, multi meliores, cum cor- riguntur mores.	Vultus illorum quam bar- barum, sed semper pla- cidi, et si mori gerat, exhibet cha- racterem.	Bonum, et sponte benignum	Optimo, et bellando.	Invidium.	Turba- lentus, ferox.	Chrene- tico.	Incon- stans.	Latinus.	Stre- nuum.	Crudu-

Tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények Maros megyében

A közelmúltban a Magyar Tudományos Akadémia Domus programja keretében került sor a Maros megyei magyar falusi környezetben található tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények felmérésére. Jelen írás a kutatás előzetes eredményeit mutatja be.

Hermann Bausinger német néprajzkutató mondja *Népi kultúra a technika korszakában* című könyvében, hogy a *horizont elmozdulása* (felbomlása) következtében kerül sor a tér újraértékesítésére, a helyek felfedezésére. Ez a folyamat hozta magával a szülőföld mai fogalmának elterjedését és a szülőföld fogalmát tartalommal telítő szimbólumok kialakulását is. A szerző azt hangsúlyozza, hogy a manapság megrendezett számtalan helyi évforduló már létrejöttével is visszautal a helyi történelemre. Ezeket az eljárásokat, melyek a helyi történelem és hagyományok lehorgonyzására szolgálnak, Pierre Nora, a neves francia történész az *emlékezés helyei* fogalmával írja le. Létrejöttüket azzal indokolja, hogy az emlékezetnek nincs már valódi közege. Jan Assmann német egyiptológus, az emlékezetkutatás kiemelkedő kortárs alakja a kulturális emlékezetéről írt könyvében az emlékezet térbeli és időbeli kötöttségei mellett annak konkrét mivoltára hívja fel a figyelmet. „Az eszméknek – mondja – érzékelhető alakot kell ölteniük ahhoz, hogy bebocsátást nyerjenek az emlékezetbe.” Erre használja az *emlékezés alakzatai* fogalmát. A horizontok határolta tér leírásához Arjun Appadurai, az Amerikai Egyesült Államokban élő kultúrakutató és szociálintropológus a *lokális* fogalmát használja, szerinte ez mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat jelent. A tér, a térelemek, a tárgyak és tárgyi rendszerek lokalizálódásának egyik lehetséges módja, hogy a fizikai tér – a lokális közösségek életterének – kitüntetett pontjain közös megegyezés és értelmezés eredményeként jelentéssel telített csomópontok, emlékpontok szerveződnek. Ilyen csomópont a település szerkezetén belül a

múzeum is. A tárgyaknak ugyanis – mondja Tóth G. Péter antropológus, a Pécsi Tudományegyetemen oktatója – kitüntetett hely kell ahhoz, hogy az emlékezés asszociációs médiumként működni tudjanak.

Az örökség-paradigma megjelenése Kelet-Közép-Európában az Európai Unióhoz való csatlakozáshoz kapcsolható, de a fogalom az 1970-es évektől egyre jelentősebb mind a tudományos, mind a politikai diskurzusokban. Ez összefüggésben áll azzal a kulturális fordulattal bekövetkezett léptékváltással, mely során a kisközösség is elfogadott és elismert kutatási kategóriává vált, és ezek is elkezdtek kidolgozni saját örökségüket. Így válik a falumúzeum az örökségképzés részévé, a múlttal való együttélés tudatosításának jelzőjévé. A helyi közösség, miközben megalkotja a múltat, annak maradványait magára ismer. Ezáltal a 20. századi jövőorientált-ságát a hiteles múlt maradványait még őrző jelen kultusza, a *prezentizmus* váltotta fel, írja Francois Hartog francia történész *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat* című könyvében. Ez a helyi kultúra értékeit őrző falumúzeumokat tágabb összefüggésbe helyezi: olyan örökségtermékként látta, mely szükséges az ember *valahová tartozás*-érzésének fenntartásához, hiszen – mint azt David Löwenthal amerikai történész és geográfus, az örökségkutatás jeles képviselője mondja – az örökség élteni a közösséget, a ma embere elvont eszméket az örökség nyelvén képes kifejezni, életben tartani, megélni és továbbadni. A múzeum ugyanakkor egyfajta „színpadként” háttérrel szolgáltat azoknak a cselekvéseknek, eseményeknek, melyek fontos szerepet töltenek be az örökség- és identitásképzés folyamatában.

Ebli Gábor *Antropológizált múzeum* című könyvében azt írja, hogy a múzeumok a racionalizmusba vetett hiten alapulnak, az embernek azon vélt/vágyott képességén, hogy megszerezni tudja az őt körülvevő és a belőle fakadó jelenségeket és tárgyakat, és ezzel mintegy uralja a világot. Emellett a múzeumalapítási és -bővítési tevékenység során a válogatás az archaizálás és az idealizálás szándékával párosul, mondja Fejős Zoltán antropológus, a budapesti Néprajzi Múzeum volt igazgatója. A múzeumi megőrzés révén – írja Gazda Klára, a kolozsvári BBTE Néprajz és Antropológia Tanszékének nyugalmazott tanára – a tárgyak (jelentései) átalakulnak: eredeti eszközfunkciójukat elveszítik és helyette múzeumi tárgyakká válnak. Jelfunkcióik átalakulva élnek tovább. Az önmaguk pusztá fizikai mivoltából is értelmezhető jelentéseik továbbélnének, az eredeti, paraszti környezetből származók elvesznek, az új információkból eredők hozzáadódnak.

A gyűjtemények

A kutatás során azonosított múzeumok/gyűjtemények megoszlása néprajzi tájegységeként a következő képet mutatja: 6 múzeum (Andrássytelep, Csittszentiván, Marossárpatak, Mezőpanit, Mezőfele és Vajdaszentivány) a Mezőség-ről származik. A Felső-Maros mentéről 3 múzeum (Marosvécs /2/ és Magyaró), a Lapos-Maros mentéről 3 (Marosjára, Nagyernye és Sáromberke), a Nyárád mentéről 11 (Backamadaras, Geges, Jobbágytelke /2/, Kisadorján, Mikháza, Nyárádszentbenedek, Nyárádszentimre, Nyárádszentsimon, Székelybő és Vadasd), a Küküllő vidékéről pedig 12 (Dicsőszentmárton, Fehéregyháza, Havadtó, Kibéd, Kiskend, Küküllődombó, Küküllőpócsfalva, Magyarózd, Magyarsáros /2/, Makfalva és Székelyvécke) múzeumról van tudásunk. Emellett itt kell megemlítenünk, hogy Marosvásárhelyen, az 1. számú Általános Iskolában Asztalos Enikő alapított az 1970-es években

Marosvécs

néprajzi szakkört, melynek keretében 7 megye 91 településéről összesen 430 tárgyból álló iskolai néprajzi gyűjteményt létesített.

A gyűjtemények típusai

Az általunk azonosított gyűjtemények közül négy gyűjtemény esetében (Jobbágytelke, Marosvécs, Magyaró és Nyárádszentsimon) használják a *tájház* elnevezést, emellett további négy gyűjtemény (Kibéd, Küküllőpócsfalva, Küküllődombó és Székelyvécke) szintén tájház jelleggel bír. Ezek kivétel nélkül újabb alapítású gyűjtemények, a 2000-es évek táján, vagy azt követően jöttek létre.

A gyűjtemények egy másik jelentős része *falumúzeum*, olyan létesítmény, mely néprajzi és helytörténeti anyagot egyaránt tartalmaz. Ezek legtöbb esetben rendeltetésüket veszített egyházi (tanítói vagy kántori lakás) vagy iskolai épületekben, esetleg alapítványi pénzen vásárolt egyéb épületben (udvarház, kúria) működnek. Emellett több településen működnek az iskolában vagy művelődési házban *néprajzi szobák*. Például Andrásytelepen, Nagynyéven, Sáromberkén, vagy éppen Marosvásárhelyen.

A falumúzeumok jelentős része magánkezdeményezés, ám ezek sok esetben egyházi, iskolai, községi vagy valamilyen alapítványi támogatást élveznek. Néhány esetben azon-

Magyaró

ban ezek a kezdeményezések minden intézményi támogatás nélkül jönnek létre és működnek. Ilyen a magyarói, a küküllőpócsfalvi, küküllődombói és székelyvéckei gyűjtemény. Alapítóik között vállalkozókat, építészeket és képzőművészeket találunk. A *magángyűjtemények* egy másik része a tulajdonos lakóházának egy-két szobájába került. Ezek jelentős része szintén látogatható. És végül számolnunk kell néhány olyan gyűjteménnyel is, mely ugyan nem látogatható, de darabjaiból már több alkalommal szerveztek kiállításokat különböző székellyöldi múzeumokban.

A gyűjtemények egy része *élő múzeum*, ami arra utal, hogy a múzeum falain belül rendszeresen hagyományörző tevékenységek zajlanak. A Nyárádszentsimonon működtetett tájház esetében a tárgyak mellett a hagyományos gazdálkodás állatait és helyes tartásuk módját is bemutatják.

A felkutatott múzeumok sorában három irodalmi *emlékház* is található (Horváth István – Magyarózd, Kemény János – Marosvécs, Petőfi Sándor – Fehéregyháza), emellett emlékházat szenteltek Széllyes Sándor népdalénekesnek (Mikháza) és Balla Antal néprajzelemzőnek (Jobbágytelke), illetve emlékszobát rendeztek be Madaras Gábor (Kibéd) emlékére.

Alapítók és intézmények

A falusi környezetben alapított múzeumok elsősorban a helyi értelmiségiek kezdeményezésére jöttek létre. Az általunk összeírt múzeumok alapítói 10 esetben tanítók, tanárok, 6 esetben lelkészek, három-három esetben orvosok és vállalkozók, 2 esetben néprajzkutatók voltak. Emellett előfordul az alapítók között színész, építészmérnök, koreográfus, néprajzelemző, falufelölő és környezetvédelmi szakember is. Több esetben alapítványi vagy egyesületi kezdeményezéssel is számolhatunk.

A gyűjtemények 8 esetben az iskola egy-egy termében, 7 esetben egyházi tulajdonban lévő épületben, 2 esetben a művelődési otthonban, 2 esetben a tanács tulajdonát képező épületben, 7 esetben alapítványi/egyesületi tulajdonban lévő épületben, 7 esetben pedig magántulajdonban lévő parasztházban vagy annak egy részében vannak elhelyezve.

A múzeumalapítások korszakai Maros megyében

Maros megyében három nagyobb múzeumalapítási hullám látszik körvonalazódni: az első az 1960-as évek végétől az 1989-es rendszerváltásig tart és főleg az említett korszak első

Andrásytelep

Sáromberke

évtizede számít aktív időszaknak. Ebből a korszakból az adatbázisunkban 5 múzeum található. Az 1960-as évek végétől kezdődően a helyi tanítók és tanárok sorra hoztak létre kisebb-nagyobb néprajzi gyűjteményeket az iskolák és a művelődési házak egy-egy üresen álló termében. Ezeknek a gyűjteményeknek az anyaga azonban mára a legtöbb helyen megsemmisült, vagy pedig elfekvőben van. Ennek ellenére ezek a jobbra iskolamúzeumoknak számító korai kezdeményezések jelentős mértékben meghatározták az 1989-es rendszerváltozást követő évek múzeumalapítási törekvéseit. A második hullám az 1990-es évekre tehető, ebből az időszakból szintén 5 múzeumot azonosítottunk. Végül a harmadik korszak a 2000-es évvel veszi kezdetét. Ebben a periódusban mintegy 20 múzeum létesült.

Használat: kontextus és funkció

Ezek a múzeumok alapvetően három szándék mentén jöttek létre és kerültek használatba. Ezek az oktatás, a turizmus fellendítése (azaz gazdasági szándék), illetve az identitás megerősítésének, a helyi történelem megszerkesztésének és felmutatásának a szándéka. Ennek megfelelően a múzeumok alapítására is rendszerint olyan gazdasági-kulturális szervezetek és személyek szerveződnek, akik e három szándék megvalósulása érdekében munkálkodnak.

Backamadaras

Átadásukra/megnyitásukra olyan körülmények között kerül sor, mikor az illető település amúgy is ünnepel. Használatuk ezt követően is elsősorban faluünnepek (falunap, búcsú, táncbör, kortárstalálkozó) alkalmával válik intenzívebbé. Vajdaszentiványon például a táncbör alkalmával látogatják többen a településen található múzeumot. Marossárpatakon az évente szervezett falunapok és huszárbál alkalmával a résztvevők ellátogatnak a múzeumba is. Ezt a fajta múzeumlátogatást tehát olyan rítusként értelmezhetjük, melynek keretében az egyén találkozik saját és ősei múltjával.

Több múzeumban kerül sor évi rendszerességgel kézműves alkotótáborok, mesemondó versenyek és egyéb hagyományápoló rendezvények szervezésére. Ezekben az esetekben a múzeum egyfajta színpadként szolgál az itt zajló események számára, kontextualizálja és irányítja, mederben tartja ezeknek a cselekvéseknek a jelentését. Más esetben ezek a múzeumok a művelődési házak szerepét veszik át, ahol a fent említett eseménytípusok mellett könyvbemutatókra, ismeretterjesztő előadásokra, képzésekre is sor kerül.

A legtöbb falumúzeumot legrendszeresebben a helyi és környékbeli iskolák diákjai látogatják, ugyanis az iskolai oktatás keretében a hagyományos népi kultúrával kapcsolatos fogalmak és ismeretek elsajátítását is előírja az oktatási szabályzat.

Végül a látogatók egy része turista, aki egy-egy kirándulás alkalmával kerül testközelbe ezekkel a falumúzeumokkal. Ez számukra a nosztalgia és az egzotikum megtapasztalásának lehetőségét jelenti, ahol a nemzeti pártosz és a veretes egyetemes történelem nyomasztó súlya nélkül tehetnek időutazást egy-egy szűkebb közösség, a mindennapi emberek világába.

A fentebb említett szándékoknak megfelelően a helyi néprajzi gyűjtemények önmegjelenítő és kommunikációs stratégiái is jelentős eltéréseket mutatnak. Azoknak a múzeumoknak a vezetői, alapítói, akik a múzeumokat a helyi identitás sarokköveinek tekintik, maguknak pedig egyfajta messiási szerepet tulajdonítanak, arra törekednek, hogy az általuk működtetett múzeumokról a lehető leggyakrabban jelenjenek meg tudósítások a helyi és a megyei napi sajtóban vagy az online médiában. Néhány esetben a múzeumnak honlapot is létrehozhatnak. Azok viszont, akik a helyi identitás építése mellett a vidéki turizmus fellendítését is célul tűzik ki maguk elé, arra is gondot fordítanak, hogy az általuk alapított/működtetett múzeumok a turisták számára készült honlapokon és útikalauzokban is jelen legyenek.

A szakmai szempontok érvényesítése terén azonban a legtöbb múzeum hiányosságokat mutat. Az egyik legszembetűnőbb a gyűjtemények leltárának szinte teljes hiánya. Még azok a múzeumok is, melyek rendelkeznek a tárgyak egyfajta lajstromával, csupán a tárgyak nevének és számának, ritkábban a tulajdonos nevének rögzítésére korlátozódnak. Ez a hiányosság végső soron a gyűjtési technikákból is adódik: rövid idő alatt nagy mennyiségű tárgyat halmoznak fel, ami nem teszi lehetővé, hogy a gyűjtéssel párhuzamosan a leltározás is a megfelelő ütemben haladjon. A gyűjtés során nem érvényesül a szelekció elve. Minden, amit a múzeumnak adományoznak, be is került a múzeumba, ezért a kiállítások zsúfolttá válnak, a legtöbb esetben inkább raktárra emlékeztetnek. Ez ugyanakkor rányomja bélyegét a kiállítások tematikájára is. Ugyanis egyes tárgytípusok (például a szövés-fonás eszközei) aránytalanul nagyobb számban jelennek meg a kiállításokban, míg mások szinte teljesen hiányoznak. A régi bútorok vagy mázas cserépedények pedig elenyésző számban fordulnak

elő. A kiállítás-technikák terén egy másik sajátosság is szembeötlő: ezek a múzeumok minimális segédlettel dolgoznak. A kiállításokban szinte alig fordulnak elő tárlók vagy szöveges útmutatók, saját készítésű bábokat viszont már többen alkalmaznak. A múzeumok nem rendelkeznek önálló személyzetel, ezért nyitva tartásuk is rendszertelen, főleg felkérésre nyitják ki a látogatók előtt.

Összegzés

Míg korábban ezek az intézmények összegyűjtötték, tárolták és őrizték a múlt emlékeit, addig az utóbbi időben egyre inkább a használat kerül előtérbe: a közösség használatba veszi a múzeumokat. A múzeum a nyilvános tér kiemelt pontjává válik, szakralizálódik. Olyan helyet jelent, ahol a múlt megszerkesztésének, megmutatásának és használatának helyi módozatai válnak láthatóvá. Ilyen értelemben a falumúzeum a maga fizikai jelenlétével a múlt tudatos használatának, birtokbavételének, illetve a múlttal való együttélés tudatosításának legszembetűnőbb köztéri jele lesz, mely a helyi identitás alakításában vállal szerepet. A múzeum falai között kiállított tárgyak nem csupán egy letűnt korszak porosodó tárgyi emlékeit jelentik, hanem a haladásba, a jobb jövőbe vetett hit fenntartásának és kommunikálásának tárgyi kellékei is egyben. Nemcsak az van beléjük kódolva, hogy honnan jöttünk, hanem az is, hogy mit hagyunk magunk mögött. Ez utóbbi viszont a jelen perspektívájából egyre inkább a fejlődés dinamikáját teszi láthatóvá.

A falumúzeum létrehozása a hagyományörzés egyik jelenkori formájaként értelmezhető, mely abban különbözik a többi hagyományörző tevékenységtől, hogy míg az utóbbiak az időhöz, egy-egy eseményhez (fesztivál), addig ez előbbi a térhez kapcsolódik szorosabban. Míg az utóbbiak szállíthatóak, elvihetőek a település határain túlra is, ennek elsősorban a település terén belül képzelhető el használatba vétele. A hagyományok múzeumi megjelenítése végső soron a helyi hagyományok örökségesítésének eszközévé válik, ahol az organikus hagyományok helyett az organizált (kitalált) örökség tekinthető meg.

Ezek a múzeumok elsősorban a helyi közösség felé fordulnak, helyi igények hozták létre és helyi igényeket elégítenek ki. Területként olyan megemlékezési szertartások helyeivé válnak, ahol a nemzeti és regionális identitás kommunikálására, valamint a közösség összetartozásának szimbolikus megerősítésére kerül sor. A tárgyak használata fontosabb a kiállítási és gyűjtési technikák szakszerűségénél.

A falumúzeumok nemcsak a helyi kultúra szekularizált szentélyei (Ebli Gábor), hanem maguk is előszeretettel húzódnak a templomok, szakrális központok közvetlen közelébe, a szent térbe, a központba. Ugyanakkor a múzeumok többsége egy-egy intézmény védőszárnya alatt működik, ezért nem csoda, ha ezek ideológiájából át is vesz egy-egy keveset.

A múzeum az emlékek tárháza, emlékezési alakzat. Kérdés tehát, hogy kié ez az emlék? Ki emlékezik meg és kiről hogyan emlékezik meg? Ebli Gábor írja, hogy a múzeumok már önmagukban is 100 évvel ezelőtt felállított szempontok szerint szűrnek a népi kultúráról alkotott képünket. Emellett ezek a múzeumok túlnyomórészt a helyi értelmiségi törekvései és elképzelései mentén jönnek létre, tehát legalább annyira szólnak arról, hogy miként látja a népi kultúrát a helyi értelmiségi, mint arról, hogy milyen volt egy-egy település életvilága a 19. század végétől a 20. század ötvenes éveig. Ugyanakkor a kiállításokat más szempontok is korlátozzák. A múzeumokba

Jobbágytelke, Balla Antal emlékház

ugyanis az kerül be, ami az illető településen még megtalálható, illetve amitől hajlandóak a közösség tagjai megválni. Azaz a kiállítás anyaga egy bizonyos értékhatár alatt lévő kulturális javakat tud megmutatni, illetve azokat, melyek még a közelmúltig valamilyen fokú használatban voltak. Ezzel is magyarázható, hogy a kenderfeldolgozás és a szövés-fonás eszközei nagyobb számban találhatók meg, mint a többi hagyományos termelőeszköz, vagy a lakás- és öltözködéskultúra tárgyai.

És akkor egy utolsó kérdés: mit nem képes megőrizni ez a fajta múzeum? Az egykori falusi élet valódi természetét, azt a küzdelmet és szenvedést, amit a parasztság a létfenntartásért folytatott. A kiállított tárgyak, valamint a tiszta, takaros lakásbelső nem csupán nosztalgiait ébreszt, de el is fedi az élet nehézségeit, nem tudja maradéktalanul közvetíteni az autentikus falusi életet. Mindezek ellenére Ebli Gáborral egyetértve azt kell mondanunk, hogy a falumúzeum kollektív pszichoterápia eszköze lehet: egy közösség szembenézési kísérlete a lakosság fájó sorsával, mely csoportterápiás élményt biztosít.

Vajda András

Irodalom

- Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. In: *Régió*, 2001. 3. sz. 3–31.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999.
- Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, 1995.
- Ebli Gábor: *Antropologizált múzeum*. Budapest, 2009.
- Fejős Zoltán: *Tárgy-fordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest, 2003.
- Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány*. Kolozsvár, 2008.
- Hartog, Francois: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtápasztalat*. Budapest, 2006.
- Löwenthal, David: *Possessed by the past. The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York, 1996.
- Löwenthal, David: Az örökség rendeltetése. In: Erdősi Péter–Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. Budapest, 2004. 55–85.
- Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. Budapest, 2010.
- Tóth G. Péter: Helytörténet – lokális történet és „emlékgép”. A helytörténeti múzeum mint a lokális emlékezet helye. In: *Néprajzi Értesítő*, XC. 2009. 9–37.

A szem a Gyagy menti szókapcsolatokban

Az alább következő szólásokat, közmondásokat Gyagyban gyűjtöttem. E témával kapcsolatos szólás magyar nyelvterületen jóval több van, ezen a vidéken ezeket használják. Közlésük – a szólások jelentésével együtt – azt a célt szolgálja, hogy használatuk megfelelő esetben színesebbé tegye beszédünket, érzékletesebbé mondandónkat.

A népnyelvben, a Gyagy menti tájszólásban az irodalmi nyelvi alak (szem) helyett a szöm alakváltozatot használják általánosan (tárgyraggal: szömit), ugyanis a vidék az ő-ző nyelvjárás területéhez tartozik. A közölt anyagban, a könnyebb megértés kedvéért, az irodalmi nyelvi alakot használtam.

Szólások

- amit a szeme meglát, a keze nem hagyja – lopós, enyves kezű, tolvaj, hajlamos az eltulajdonításra
- hol a szeme, ott a keze is – ha valami olyat lát, veszi, viszi is el; tolvaj
 - egy szemnek két óra elég – nem kell feltétlenül átaludni az éjszakát, rövidebb éjjeli pihenés is elég az embernek
 - a szeme fénye – őt kedveli, félti a legjobban, a kiválasztottja, neki kedvez, kedveskedik
 - fölakadt a szeme – 1. nagyon meglepődött, elcsodálkozott 2. meghalt
 - jó szeme van – meglát, észrevesz apróságokat is
 - jó szeme van valamihez – ért hozzá
 - szeme pillantását is ismeri – nagyon jól ismeri: szokásait is
 - megeszi a szemével – 1. nagyon nézi, bámulja 2. kívánja, sóvárog valami, valaki után
 - csak a szeme kívánja – nem éhes már, csak a látvány tetszik, nem az étel
 - a szeme sarkából nézi – lopva oda-odanéz, figyelemmel követi, feltűnés nélkül figyel
 - (jól a) szeme közé néz – kérdőre vonja, számon kéri tőle
 - egyik szeme sír, a másik nevet – mesei formula: egyszerre örül meg búsul is
 - megakad a szeme valakin, valamin – 1. felfigyel rá, odafigyel rá 2. megtetszik neki
 - ragad le a szeme – nagyon fáradt, álmos
 - majd kiesik a szeme – nagyon néz, bámul valakit sóvárogva
 - az én szemem olyan kerek, ahányat lát, annyit szeret – tánczó, melyet bizonyos helyzetekben idéznek: csapodár, csalfa, könnyűvérű nőkre utalás
 - süljön ki a szeme! – szégyellje magát!
 - majd kisült a szeme – nagyon szégyellte magát, pironkodott
 - nincsen szemed? – nem látod, nem veszed észre?
 - a szemed világa! – enyhébb szitok: menj a csodába! dehogy is! nem úgy van! miket beszélsz!
 - mehet a szeme világába! – (durvaságként) elmehet, ill. tűnjön el, menjen el! (felszólításként: mönj a szömod világába!), ill. mehet, amerre, ahova akar vagy elküldik 2. semmi nélkül maradt, kismizmizték, nem kapta meg az ígért vagy a neki jogosan járó részt, juttatást, örökséget stb.
 - mehet, amerre a szeme lát – 1. elküldik, elmehet, mert nincs rá szükség, nem szívesen látják 2. kismizmizték, nem

kapta meg az ígért vagy a neki jogosan járó részt, juttatást, örökséget stb.

- mehet, amerre (a szemével) lát – 1. szélnek eresztik, mehet, amerre akar 2. cél nélkül
- kit látnak szemeim? – váratlan találkozás okozta csodálkozás kifejezése, eléggé teátrális hatással
- szemébe mondja – nyíltan, szemtől szembe megmondja (ellen)véleményét
- szeme közé vágja – szemére veti, felhánytorgatja, nyíltan megmondja
- szembe néz valamivel – vállalja a nehézséget, valaminek megoldását
- behunyja a szemét – szemet huny valami fölött; elnézi, úgy tesz, mintha nem venné észre
- mindent a szemnek, semmit a kéznek – hozzáérni, hozzányúlani nem szabad, csupán nézni szabad
- nem hisz a szemének – nem jön, hogy elhiggye, hihetetlennek tűnik, bár látja
- beköti a szemét – becsapja, elbolondítja, ill. eltitkol valamit előle csalfa módon
- majd kiszúrja a szemét – látnia kellene, észre kellene vennie, mégsem így van (tréfás vagy durva utalásként)
- kiszúrja a szemét valamivel – a járandóságánál, megérdemelt bérénel jóval kevesebbet ad, jogos fizetség helyett valami csekélységet juttat neki
- hogy a hollók vájják ki a szemét! – káromkodás
- kinyomta a szemét – belelépett az ürülékbe
- kinyomom a szemét! – fenyegetés
- kinyitja a szemét – rávezeti az igazságra, a valóságot megláttatja vele; felvilágosítja, tájékoztatja valami felől
- mereszi a szemét – nagyon néz, feltűnően bámul
- üti ki a szemét – ott van közelében, mellette, mégsem látja, nem veszi észre, pedig azt keresi
- még a szemét is kilopják – 1. úgy becsapják, kijátsszák, ahogy nem szégyellik 2. mindenét ellopják, mert gyámoltalan, vagy pedig igen bízik bennük
- szemére hányja – fölemlegeti, felhánytorgatja sérelmét
- le sem hunyja a szemét – 1. sokat dolgozik az említett időszakban 2. nem tud aludni, pihenni éjjel 3. örökdik, vigyáz valamire
- csak a szemét kell lehunyja – a halál torkában van, élőhalott
- lehunyta a szemét – meghalt
- legelteti a szemét valakin – gyönyörködve, kedvtelve nézi, bámulja, szemléli
- hol volt a szeme (hová tette a szemét)? – hogyan is nem vette észre, hogyan kerülhette el a figyelmét?
- szemet huny valami fölött – elnézi, nem szól érte (hibáért, vétségért)
- szemet szűr valami – 1. feltűnik, észreveszi a rendellenességet, hibát 2. gyanús előjelt tapasztal
- szemet vet valakire, valamire – 1. kinézi, kiválasztja magának 2. megtetszik
- szúrja a szemét – 1. feltűnik 2. rosszallja 3. irigykedik
- felnyársalja a szemével – dühösen néz rá
- nyitott szemmel jár – szemfüles, megjegyzi, amit lát 2. nem könnyű megtéveszteni, túljárni az eszén
- nem nézi jó szemmel – rosszallja, nincs kedve szerint, tiltja
- kicsalja a szemét – szemtelenül, gátlástalanul megcsalja, meglopja
- rossz szemmel nézi – nem ért egyet azzal, rosszallja, nem tetszik, nem kedvére való
- amit csak szeme-szája kíván – mindenféle finomságot

- szeme-szája eláll (a csodálkozástól) – nagyon csodálkozik
- szikrát szór/hány a szeme – nagyon mérges
- vasvilla szemekkel néz – szúrósan, rosszindulattal
- szemébe mer nézni akárkinek – nem hibás, nem vádolható
- megcsalja a szemét – keveset alszik
- ne csapjuk be a szemünket – aludjunk eleget
- kinéz a szeméből valami – valamilyen tulajdonsága látszik rajta
- szikrázik a szeme az éhségtől – nagyon éhes
- hogy nem sül ki a szeme? – hogy nem szégyelli magát?
- a szemedbe dicsér, s a hátad mögött gyaláz – kétszínű, hízelgő ember
- keresztbe áll a szeme – 1. kancsi 2. olyan ittas, hogy már nem lát, ahogyan kell 3. látszik rajta, hogy ittas
- kinyílt a szeme/csipája – 1. (pej) tapasztalttá lett, látja, tudja az összefüggéseket, eligazodik a dologban 2. elbizakodott, önhippé lett, igen nagyra tartja magát
- nem lát a szemétől – nem figyel oda, figyelmetlen (nem látsz a szemedtől?)
- akinek szeme van, látja – nyilvánvaló, nagyon szembe-tűnő dolog, látvány, ami nem igényli a figyelem felhívását
- a két szép szeméért – az ő kedvéért, valakinek a kedvéért 2. anyagi viszonzás nélkül
- szálla a szemében – rossz szemmel nézi, nem kedveli, haragszik rá, keresi az alkalmat, hogy belekössön
- a szeme se áll jól – huncut, ravasz, ránézésre is látszik, hogy nem megbízható; kinézhető belőle a rossz, a gonoszság, csalfaság; nőre: csalfa
- leesik a hályog a szeméről – tisztán lát, rájön a lényegre, amit eddig talán nem is sejtett

Szóláshasonlatok

- úgy félti, mind a szeme fényét – nagyon vigyáz rá, nagy gondja van rá
- olyan álmos, hogy koppan le a szeme – annyira álmos, hogy csukódik le a szeme
- úgy félti, mint a szeme világát – nagy gonddal törődik vele, félti
- úgy serénykedik/dolgozik, hogy nem győzi követni szemmel – (általában dicséretként, túlzásként hangzik el) olyan gyorsan, serényen dolgozik, alig lehet szemmel követni
- jár a szeme, mind a menyétnek – mohón szemrevételez, éberen és kíváncsian figyel minden irányban
- akkora szemeket meresztett/vetett, mind a kujukom – nagyon (el)csodálkozott, meglepődött
- jár a szeme, mint az asztalfiók – jól körülnéz ott is, amihez nincs köze, nagyon kíváncsi
- olyan a szeme, mint a sasnak – éles szemű, jó megfigyelő, bármit észrevesz
- jár a szeme, mint a gyíknak – 1. jól körülnéz, mindenre kiterjed a figyelme 2. szemfüles, jól megfigyel mindent, kíváncsian
- olyan éhes, hogy kopog a szeme – nagyon éhes
- annyi sincs, amit a szemébe cseppentsen – egy icike-picike sincsen
- úgy ügyel rá, mint a szeme világára – nagy gonddal kell törődni vele (anyagi javak, tárgyak, gyerek)
- kinyílt a szeme, mind a macskának – rájött, észrevette
- akkora szeme van, mind egy malomkerék – nagy szemű

- úgy nézi, hogy majd felfalja a szemeivel – nagyon bámulja, sóvárogva nézi; úgy nézi, hogy nyilvánvaló abból, mennyire tetszik neki

Közmondások

- Más szemében a szálkát meglátja/észreveszi, a magáéban a gerendát nem (látja) – másban hibát kap, épp olyant, amiben ő vétkesebb, illetve saját magát más mércével méri, mint másokat
- Gazda szeme hizlalja a jószágot – csak akkor megy jól a gazdaság, ha a gazda felülvigyáz, nyomon követ mindent
- Vak tyúk is talál szemet – véletlenül is ráhibázhat valaki a dologra; akinek sejtelve sincsen a dolgok állásáról, az is rá-tapinthat a lényegre, ill. próba szerencse alapon is sikerülhet a feltett szándék
- Holló a hollónak nem vájja ki a szemit – a hasonzorúiek, főként a rosszak nem bántják egymást
- A mezőnek szeme, az erdőnek füle van – erdőn-mezőn mindent láthatnak, hallhatnak mások
- Szemesnek áll a világ – az élelmes könnyebben boldogul
- Szemet szemért, fogat fogért – az okozott kárért hasonló mértékkel fizessen (bibliai törvény)
- Több szem többet lát – ahol többen tanácskoznak, többen vannak, eredményesebbek, több tanács elhangzik, több szempont érvényesülhet
- A szem a lélek tükre – a szemről lehet látni, ki milyen természetű, indulatú ember

Mondókák

Szembe, babám, ha szeretsz,
hanem pedig elmehetsz!
Akkor mondják, amikor férfi nővel szembe kerül, úgy ülnek

Ádám, Éva,
két szöm szilva,
ezt a falást békapom!
Etetgető. Kisgyerek – főként rossz étkü – etetgetésénél mesével, vagy ilyenszerű mondókával terelik el a figyelmet, közben egy-egy falatot ismét a szájába adnak.

Tátsd ki szádot, hum bé szömöd (Tátsd ki szádat, hunyd bé szemed!)

Tréfás mondóka, amikor kisgyereket valami finom falattal akarnak meglepni. Gyerekek egymásnak is mondják, amikor meglepetést akarnak szerezni társuknak. Ugyanez a mondóka hangzik el, amikor az elnyílt gyermekláncfű bóbítóját dugják a meglepetést váró szájába.

Tente, baba, tente,
itt van már az este,
aludj, aludj, kicsi baba,
a szemedet hunyd be.
Álmodjál rózsával,
rózsa bimbójával,
az angyalok rengó-ringó
aranyhintójával.
(Altató)

P. Buzogány Árpád

Papoc hajdani szokásvilága Ünnepek és hétköznapok

Az emberi élet fontosabb állomásaihoz, a születéshez, házassághoz és halálhoz szokások fűződtek. Meghatározott szokások vették körül az ünnepeket, de a hétköznapi munkát is. A Kovászna megyei Papoc gazdag szokásvilággal büszkélkedhet, melynek sok eleme máig él.

Óév éjszakáján az elmúlt évet búcsúztatták. Az események az év utolsó napján kezdődtek. A délutáni, esti órákban csengők, kolompok, ostorok csengése, csattogása verte fel a falu csendjét. Kisebb csapatokba verődve legények, gyerekek köszöntöttek a gazdákra. Óévet búcsúztattak, újévet köszöntöttek. A gazda kalácsot, kolbászt, szalonát, kenyeret kínált. A köszöntők a boráldomást követően búcsúztak a háztól. Isten áldását kérték a vendéglátó szántóira, szénafüvére, állatai szaporodására, családja gyarapodására, gyermekben és vagyonban egyaránt.

Éjfél előtt elcsendesedett a falu. Istentiszteletra ment a falu népe, csak a csecsemők, öregek maradtak otthon. A lelkész ilyenkor számba vette a gyülekezet gyarapodását, s kérte Isten áldását a közösségre, a falura, az országra. Aztán kiürült a templom, a harangozó bezárta a kapukat, az emberek hazatértek. Az egymástól elválók boldog újévet kívánva búcsúztak, s befordultak a kapukon. A gazda még egy pillantást vetett a csűrre, a jószágokra, majd betért ő is a házba. Akkorra előkerült a kemencéből a töltött káposzta,

a kolbász. Hamarosan kialudtak a gyertyák, mécsesek, lámpák. A házak népe lepihent.

Elmúlván újév napja, a falu lakói visszatértek mindennapi tevékenységükhöz: fűrészek sikongtak a fenyőgerendák gyantás rostjai között, fejszék, balták csattogtak, gyaluk hántották a forgácsot. A férfiak tálakat, szerszámokat, vedreket, csobolyókat készítettek, zsindelet hasítottak. Az asszonyok, lányok elővették a fonás eszközeit. Telt az orsó kender-, len- és gyapjúfonással, hogy majd a szövőszéken vászon, szövet készüljön belőle.

Az eladósorba cseperedett lányok fonókba jártak, s ha már leszállt az este, a legények is társultak. Évődtek, vicceltek, megkacagtatták a lányokat, s ha kiperdült az orsó valamely lány kezéből, az iránta érdeklődő fiú patant, hogy felkapja, visszaadja. Ez alkalmat adott a kölcsönös hajlandóság kipuhatolására. Ha hajlott a szívük egymáshoz, farsangkor már egymást keresve táncoltak, s a farsangi álarcok, maszkok alá kukkantva, egymást keresték tekintetükkel.

A vonzalom erősödésével a fiú májusban éjjelizenét adott a leánynak. Ha a választott az ablakon át gyertyafényvel jelezte, hogy szívéhez szól a muzsika, a legény májusfát állított a leány ablaka elé. Ezt követően a legény megkezdte vizitjeit a lányos háznál. Vasárnap délután, kedden, csütörtökön és szombaton este a fiú elmaradt a barátoktól, s a számára fontos lány házához ment vizitába. Ha ezen alkalmakkor kölcsönösen meggyőződtek arról, hogy egymáshoz valók, s a szülők sem gördítettek akadályt útjukba, kezdődhetett a kölcsönös háztűznézés. A házassodni akaró legény számára a lányt rokon, nagybácsi, sógor, koma kérte meg. A leánykérésnek is meghatározott rendje volt: vendéglátással, nem kis izgalommal, pironkodással, kölcsönösen kimondott igennel, atyai, anyai jóváhagyással.

Ha a leány megkérésekor kölcsönös volt az akarat, a fiú és leány szülei is kölcsönösen megvendégelték egymást, majd megtörtént a jegyváltás. Ezt követően a fiatalok egybekelési szándékukat jelentették a lelkésznel, ki három egymást követő vasárnapon kihirdette a jegyespár szándékát, hogy aki törvényes akadályát látna egybekelésüknek, időben jelezhesse.

Következett a lakodalom: vőfélyvel, násznaggal, ünnepélyes öltözetrel, mókás kikerővel, öregasszonyok felkínálásával. Végül hófehér ruhába öltözve, a tisztaságot, ártatlanságot jelképező koszorúval a fején megjelent a menyasszony. A vőfély elbúcsúztatta a szülőktől az ifjakat, s a pár a násznép és zenész kíséretében indult a templomba, hogy a pap áldását kérje a házasságra. Miután ez megtörtént, a násznép visszakísérte az ifjú párt a lakodalmas házhoz, ahol megkezdődött a hajnalig, másnapig tartó mulatozás. Muzsika, mondókák, idősebb házások példálózása, tánc tette emlékezetessé a jeles napot. Éjfélkor felkontyolták az ifjú menyecskét: többé nem járhatott hajadonfővel, nem ülhetett a leányok padjába a templomban. Hajnalban még az ifjú pár nászszobájának ablakából felmutatták a bizonyítékot, hogy az ifjú menyecske méltón viselte előző nap a szüzek jelképét.

A násznép lassan hazatért, s faluszerre emlegették még egy darabig a lakodalom pompáját, a vőfély, egy-egy vendég, a násznagy baklövéseit, hogy hányszor kötötték el a násznép és az ifjú pár útját, hány virággal telt vödör-

be került pénz az úton, ki dobott azokba nagyobb összeget. Az élet azonban ment tovább. A menyasszonyi ruha, a koszorú, a megszártított menyasszonyi virágcsokor az emlékgyűjtő ládába került. Az ifjú házasember egyenlő kalákatárs lett, akit nemcsak meghívni kellett szénahordáskor, erdővágáskor, házépítéskor, csépléskor, kútásáskor, hanem hasonló vállalkozásaiban segíteni kellett.

A tavasz fontos egyházi ünnepe a húsvét. Papolcon húsvét másodnapján, „vízbevető hetfűn” a lányokat a legények vödörből kútvízzel öntözték, vagy a kútnál elhelyezett itatóvályúba dobták bele. E napon többször is megisméltódnak ez. A leányok vizesek lettek, mégis szomorú lett volna az öntözés nélkül maradt lány. A vizet a két világháború között felváltotta a szappannal illatosított „szagos víz”. A legények később kölnivel öntözték. Ma már csupán a gyermekek őrzik e régi szokást.

A leányos házhoz locsolóverssel beköszöntő legényeket piros tojással, kaláccsal, a kisebbeket málnaszirupos vízzel, a nagyobbakat szilvapálinkával vagy borral vendégelték meg.

A népi emlékezet őrizte meg az alábbi locsolóverset:

*Felsütött a húsvét fényes napsugára,
Minden kereszténynek házi ablakára.
Feltámadott Jézus, nem maradt a
sírban,
A neki faragott hideg koporsóban.
Eljöttünk hozzátok, hogy harmatot
öntsünk
Ezen szép növendékre,
Mert ha meg nem öntjük, nem
virágozik szépet.
Virágozzon szépet, szép, szép, ékes
rózsákat,
Nyerjenek az égből ékes koronákat.
Szabad-e öntözni?*

Papolci Esztojka Lajos (1920–1997) az általa is mondott versek közül az alábbiakra emlékezett:

*Én kicsike voltam,
Szólani sem tudtam,
Még az Istennek
Dicséretet mondtam.*

*

*Ajtó megett állok,
Piros tojást várok,
Ha nem adtok, lányok,
Estig es itt állok.*

*

*Zöld erdőben jártam,
Ibolyát találtam,
El akart hervadni,
Meg szabad-e locsolni?*

A legényeknek kiosztott festett tojás készítésének legegyszerűbb módja volt, ha növényi festőanyaggal színezték az előzőleg megfőzött tojást. Hagymahéj, vadalma, a bodza érett termése vagy cékla főzetét használták e célból a leggyakrabban. Levélrátétellel, olvasztott viasszal vitték mintát a tojásokra.

Szent György napja fontos volt a papolciak mindennapi életében, a tavaszi munkák kezdetét jelezte. Ekkorra sarjadt meg annyira a fű, hogy a csordát ki lehetett hajtani a legelőre. A tavaszi szántás mellett megkezdődött a kertek és sáncok rendbetétele, a tél által megrongált utak kijavítása. A tavasz nem a szórakozás, mulatozás ideje. Szent Mihály napjáig (pünkösöd vasárnapját és hétfőjét, valamint a vasárnapot kivéve) minden család a megélhetést biztosító javak előteremtésén dolgozott.

Szent Mihály napjától kezdődött a télre való készülődés. A legelőkről az állatokat a havazások és a vadállatok

*Templomszentelés (1896).
Papolcra további információk,
felvételek találhatóak a
www.papolc.ngo.ro honlapon.*

elől beterelték a faluba. Csak napközben hajtották ki a juhokat, sertéseket, kecskéket, ha még találtak maguk számára némi eledelt a legelőkön, tarlókön. Megtörtént a tüzelőfa betakarítása, illetve az építéshez, a különböző tárgyak és zsindelek készítéséhez szükséges fák feldolgozásra való előkészítése. Karácsony előtt levágták a makkon és kukoricán hizlalt disznókat. A disznótör már a karácsonyi előkészületek része volt. A jellegzetes karácsonyi ételek (töltött káposzta stb.) alapanyaga a disznóhús.

A karácsony ünnepe kapcsán az „aprószentekelés”, a kántálás szokása élt Papolcon. Kelemen József papolci adatközlő így emlékezett erről: „Karácsony negyednapján mi, fiúgyermekek – úgy körülbelül tíz évesig – aprószentekelni mentünk. Ez úgy volt, hogy egy vesszővel ütögettük a ház lakóit, és mondtuk:

*Aprószentek, Dávid, Dávid,
Künn a hegyen korcsolyázik
[szánkózik].
Ha elromlik korcsolyája,
Van bikkfája, megcsinálja.*

Kalácsot vagy cukrot – ha volt – adtak a gyermekeknek. Kántálni a felnőttek jártak. Karácsonyi énekeket énekeltek a kántálók, majd a ház gazdája köszönetképpen kaláccsal és itallal kínálta meg őket.”

A karácsony elmaradhatatlan tartozéka a karácsonyfa. Kelemen József a faállításról a következőképpen emlékezett: „Fenyőfát hoztam az erdőből. Édesanyám valami süteményt sütött, diót, almát, gyertyát, meg valami színes papírt tettünk a karácsonyfa. Ha nem volt más színes papír, tojásfestővel festettek pirosat. A boltban csak gyertyát lehetett kapni.”

A hajdani szokásvilág kincsésbánya az emberek mindennapi életét kutatók számára. De a régi szokások kopnak, Papolc változik.

Bede Erika

Székely történetek és históriák

Az alábbiakban Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) történész cikkét közöljük, mely az Erdélyi Gyopár 1895. évi 3-4. számában jelent meg. A periodika az 1891-ben alakult Erdélyrészi Kárpát-Egyesület furdőügyi és néprajzi folyóirata volt, mely 1892 és 1948 közt jelent meg. Szádeczky írása az EKE Udvarhely vármegyei osztályának (1894) alakulásához kötődik, tulajdonképpen az első estélyen (márc. 23.) tartott felolvasása.

Midőn Székelyudvarhelyre, a Kárpát-Egyesület itteni új osztálya első estélyére felolvasás tartására meghívtam, először is azt a kérdést vettem fel magamban, hogyan s miért jutottam én ehhez a megtiszteltetéshez. Nem volt nehéz kitalálnom, hogy először azért, mert az én kolozsvári barátaim az EKE közp. alelnökévé és a Kolozs vármegyei osztály elnökévé történt megválasztásukkal megtettek hivatalos hegymászonak, s másodsor bizonyosan azért, mert híre kelt, hogy hegymászásból fennmaradt üres óráimban a székelyek történetének kutatásával kurtítom az éjszakáimat, rontom a tudómet és szemeimet, s gondolták az én kedves székely barátaim, hogy egy kicsit vallassuk ki, miknek tart hát minket: hunoknak-e vagy magyaroknak?

De hát gondoltam én erre: miért nem hívták inkább Jakab Elek¹ kedves urambátyámat, aki meg Udvarhely vármegye történetének az írója? Talán azért nem, mert ő, mint afféle régi 48-as vitéz és sokat tapasztalt „gyökeres” székely, s ha kell, begombolkozott diplomata, nem egykönnyen árulja el előre gondolatait, tehát őt kivallatni nem remélhették?! Bizonyára inkább gondoltak engem, aki csak afféle tiszteletbeli fogott székely vagyok, vallo másra bírni.

De hát, ha nem is Árkádiában születtem, én is régóta járom Székelyországot, ragadt rám is egy kis székely furfang, s inkább tagadok mindent, mint valljak egyet-mást, s bajba keverjem magamat. Mert azzal tisztában vagyok, hogy a székelyek eredetének kérdésével úgy jár a szerencsétlen történetíró, mint a kuruc-labanc világban a szegény drótos tót.

Találkozik egy csapattal. Kérdik: mi vagy, kuruc-e vagy labanc? Rámondja találomra, hogy kuruc. Jól elverték, mert a kérdezők labancok voltak. Találkozik egy másik csapattal.

Faggatja ez is, hogy kuruc-e vagy labanc? Okulva előbbi balsorsán, most már labancnak vallotta magát. Ezek is megverték, mert ezek már kurucok voltak. A harmadik csapatnak már azt felelte, hogy „semmi se nem vágyom, csak szegény tót legény vágyom, fázikakat drótozom!” Ezek is megverték.

Így vagyunk a székely történettel is. Valaki megver érte okvetetlenül. Ha Attila ivadékának valljuk a széke-lyeket, megvernek a budapesti Hunfalvysták, ha nem azoknak írjuk, megvernek a székelyek. De hogy valaki megver, az bizonyos. A kérdés csak az lehet, hogy kit vernek meg először: engem-e vagy Jakab Eleket. Úgy hiszem, hogy az elsőség dicsőségét mindketten szívesen átengednék a másíknak.

Ez magyarázza meg a kettőnk közt Budapesten történt viaskodó beszélgetést:

– Mikor olvassuk Udvarhely vármegye történetét? – kérdi a székely nemzet történetének írója.

– Mikor olvassuk a székely nemzet történetét? – felel rá kérdéssel Udvarhely történetírója.

– Egy évvel később, mint Udvarhelyét!

– Miért később?

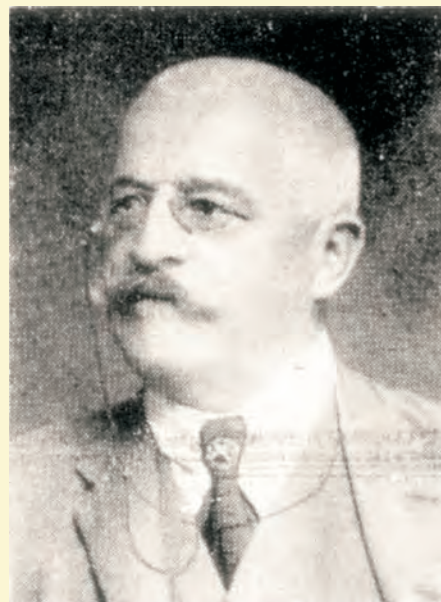
– Mert később van a terminusom.

– Az nem lehet. No, majd megsürgetem én hírlapilag. Mert mi 1874-ben Mikó Imre gróf lakásán elhatároztuk, hogy a millenniumra meg kell lenni.

– Engem az nem kötelez, csak amire én 20 év múltán, 1894-ben vállalkoztam, és az 1897-re szól.

Így hát az én megveretésem egy évvel később következhetik be csak, mert Jakab Eleknek 1896-ra van terminusa.

És én ezzel az egyévi időnyeréssel vérmes reményeket táplálok. Mert két eset lehetséges. Jakab Elek vagy bebizonyítja az Attilától való leszármazást, vagy nem. Ha bebizonyítja, úgy nekem nem kell bizonyítani. Ha nem bizonyítja be, úgy a székely nemzet haragjának villámát neki kell felfogni, s én egy esztendő múlva már könnyebben szabadulok, mert hát a XIX. század végének humanizmusa két véraldozatot még Attilának sem fogtán kívánni.

Szádeczky-Kardoss Lajos
(1859–1935)

Ez a mi kilátásunk jövőjére. De hogy a székely történet kutatásának útja már az adatok összegyűjtésekor sincs mindenütt (mint itt) rózsákkal behintve: azt egy pár epizód elbeszélésével akarom illusztrálni, ami velem székelyföldi vándorlásaim között a valóságban megtörtént.

Ez a mi kilátásunk jövőjére. De hogy a székely történet kutatásának útja már az adatok összegyűjtésekor sincs mindenütt (mint itt) rózsákkal behintve: azt egy pár epizód elbeszélésével akarom illusztrálni, ami velem székelyföldi vándorlásaim között a valóságban megtörtént.

Voltam már én történetkutatóként: adószedők kémje, rablóvezér, éjjeli betörő, tekergő írnok, s más efféle méltóságokkal gyanúsított, bizonytalan foglalkozású vándorlegény. Igaz, hogy bőven volt részem főúri, főispáni s más primori és lófői lakomákban, s a székely-magyar vendégszeretet egyéb nyilvánulásaiban, sőt még feleséget is Siculiában találtam. Tehát nem a keserűség, hanem csak a kedélyes visszaemlékezés mondatja el velem emez inkább tréfás, mint szomorú emlékeket a székelyek ősi székvárosa díszes mulató közönsége előtt.

A legelső ilyen tréfás emlékem a Székelyföldről, hogy miként voltam én: *Az adószedők spionja.*

Még 1879-ben történt, midőn először jártam a belső Székelyföldön,

hogyan egy helyen valami adóbecslő biztosnak néztek a székely dolgok iránt mutatott érdeklődésemért.

A Székely Egylet 1879. szept. 2-án Csíkszeredában tartotta évi közgyűlést s meghívta arra a Magyar Történelmi Társulatot is, amely szokásos nyári kirándulását akkor éppen Erdélyben tartotta. A két egyesület tagjai Segesvárról együtt indultak a Székelyföld felé aug. 31-én. Én elődömmel, b. e. Szabó Károllyal és Deák Farkassal utaztam egy kocsin. Amidőn Héjjasfalvát elhagyva a Nagy-Küküllő hídjához, a Székelyföld határához értünk, ők tanítottak arra a tréfás népszokásra, hogy itt kavicsot kell tenni az embernek a nyelve alá. Hogy miért, miért nem? – én már elfelejtettem.

Keresztúron gr. Haller Józsefnél ebédeltünk s estére a székely Rákosmezőn, az agyagfalvin keresztül Udvarhelyre értünk. Az estét Ugron Gábor vendégszerető házában töltöttük. Másnap megnéztük Udvarhely nevezetességeit, s szept. 2-án indultunk neki a sötét Hargitának Csíkszereda felé. A szept. 3-án ott tartott székely gyűlés után Tusnádra indult a nagy karaván. Én egyik barátommal különszakadtam a társaságtól, hogy az alsíki falvakban egy kissé körültekintsünk, megnézzük a galambdúcos, tulipános kapukat, egy-két ház belső berendezését, a házi iparcikkeket stb.

Csíkközváson is bementünk egy házba s előadván, hogy magyarországiak vagyunk, először járunk a Székelyföldön, kérésünkre a háziasszony és leánya igen szívesen megmutogatták szötteseiket, varrottasaikat. A gazda az udvaron szénát rakott a „hijuba”. Munkája végeztével bejőve, a szénaport kezdte kifésülni a hajából s aközben ugyancsak gyanús, sanda oldalpillantásokat vetett „bódogtalan” feleségére, aki mindent megmutogat, s vérszemeket reánk, akik mindent nagy érdeklődéssel nézegetünk.

Eszrevettem, hogy a gazda gyanakszik s akarván tudni ennek az okát, s eloszlatni gyanúját, szóba állottam vele, s megköszöntem neki is háznépe szívességét.

De instálom szeretettel – szólalt meg végre –, nem más végből nézegették-e meg a mi szegénységünket, mert adóval úgy meg vagyunk mi már

nyomorítva, hogy csak az a miénk, amit két kezünkkel összekaparhatunk. Igyekeztem aztán megnyugtanni, hogy mi nem vagyunk adószedő spionok, hogy ha rajtunk állana, elengednők a mostani adóját is, nemhogy fennebb emelni akarnók. De ő váltig csak azt hajtogatta, hogy adóval már most is erősen meg van nyomorítva, többet el nem bír. Hanem azért, midőn búcsúzóul egy-két tallérral kívántuk jutalmazni: a pénzt szerény büszkeséggel hártotta el magától, hogy ő arra rá nem szolgált.

Azóta a falusi székely házakba nagyobb óvatossággal lépek be, hogy adószedőnek ne nézzenek, de most sem állhatom meg azért, ha székely faluba kerülök.

Harmadéve Tusnád falujában csináltam néhány ilyen házkutatást, s a falusbíró, Bartha uram házában olyan háziszötteket s varrottasokat találtunk, hogy szemünk-szánk elállott a meglepetéstől. A szép kis Bartha Brigittát akkor is a szövőszék előtt találtuk, s kérésünkre megmutogatta remek kézimunkáit. Munkájából emlékül erővel elvitetett egyet a feleségemmel, karácsonyra is küldött egy másikat a mi kis háziipar művésznő székely barátnénk, akinek emlékét azóta kegyelettel őrizzük.

Így keveredik az ember a székely etnográfiai tanulmányokkal az adószedőség gyanújába, s így ismerkedik meg a székely nép egyik legérdekebb sajátosságával.

Hogy voltam én rablóvezér?

Még 1884-ben történt, midőn Bekes Gáspár erdélyi fejedelmi vetélytárs, a székelyek vezére életrajzát írtam,² hogy meg akartam nézni a csatatér, ahol az erdélyi fejedelem, Báthory István megverte Bekes Gáspárt és az ő s Andrassy Péter (a gróf Andrassyak öse) zászlai alatt harcolt székelyeket.

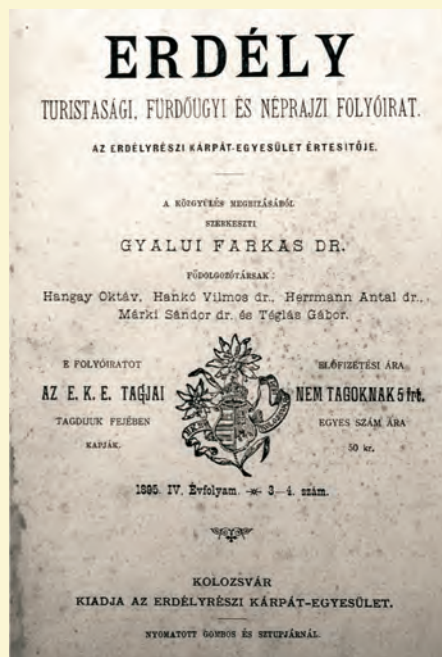
Kiszállván a vonatról egy tavaszi délután az illető falu megállóhelyén, kocsii hiányában gyalogosan mentem be a faluba egy közszéki vezetője mellett. A grófi kastélyba igyekeztem először, amely (1575. jún. 9.) a Bekesek főhadiszállása volt, s amelynek udvarán a csata után Báthory hat elfogott főurat lefejeztetett.

Vezetőmtől megtudtam, hogy a gróf nincs odahaza, de ott van a „gazdája”, az majd megmutatja, amit látni akarok. Elmondta azt is, hogy milyen nagy gazda ez a „gazda”, nemrég adott el nyolc hízott ökröt, párját 400 forintjával. Ez ugyan az én tárgyához nem tartozott, de szükséges tudnivaló a későbbi fejlemények megértéséhez.

A kastélyba érve gazduramat (egy csizmás, ingujjas, félművelt falusi gazdát) újságolvasáson háborgattam meg. Az asztalon ott feküdt a Budapest, a legszebb képes magyar újság, benne lepingálva és leírva egy akkor nagy feltűnést keltett nagyszabenyi rablógyilkosság az úri rablókkal. Gazda uram épen azt olvasta fel a feleségének, midőn én estefelé hozzá beállítottam, s magamat bemutatva, elmondtam látogatásom célját.

Erősen gyanúsnak és érthetetlennek látszott előttem, hogy hogyan lehet valaki olyan bolond, hogy 300 esztendővel ezelőtt történt dolgok után járogat. Még gyanúsabb volt a kérdészködés, hogy lehetne-e a kastélyt megnézni, vannak-e benne régi képek, fegyverek stb.?

Nagyon régen volt az a csata, tán igaz se volt. Ő azt nem érte, nem is ott született, csak nyolc esztendeje van a faluban. Van ugyan a falu határában valami „Bekesi domb”, ahol valami csatából halottak vannak eltemetve, de hát ki tudhatja, mi igaz az egész dologból. Nem él már abból az időből senki a faluban, vannak ugyan nálánál öregebb emberek, azok tán többet

tudnak. Itt lakik a faluban a régi gazdatiszt, aki 24 esztendeig lakott a kastélyban, az tán tud valamit a dologról, menjek ahhoz.

Hát a régi kőgát nyoma a Maroson megvan-e még? – kérdeztem. – Arra menekült a futó sereg, ott hányták be a menekülők az ágyúkat a folyóba.

– Hát azt hogy tudja az úr, járt már itt a faluban?

– Nem jártam én, csak úgy könyvből, írásból tudom.

Ez még gyanúsabb volt, hogy én öt alkonyattájon a Maros gátjához akarom kicsalni. Nem lehetek igaz járatban.

– Oda már késő van kimenni! – felelte.

– Hát legalább a kastély udvarát mutassa meg – kértem. Nagy nehezen engedett a kérésemnek: előbocsátva engem, tiszteletteljes távolban követett, hogy valami baj ne essék.

Aztán az ürügy alatt, hogy embert rendel, aki a régi gazdatiszthez elvezet, kiment a konyhába, a feleségével haditanácsot tartott s elhatározták, hogy nem a régi dolgok vonzottak engem oda, de a nyolc ökor ára, s hogy társaim, a rablóbanda bizonyosan a Maros gátjánál van elrejtőzve, azért akartam én őt oda kicsalni, s hogy bizonyosan a kastélyt akarjuk kirabolni. Alighanem ezek lehettek azok is, akik a dombon álló grófi sírboltban, az excellenciás úr sírját kifosztották.

Később tudtam meg, hogy a gyanús körülmények egész láncolatában a legerősebb az volt, hogy a szomszéd faluban nemrégén egy, valószínűleg iux-ból [beugratásból], levelet kaptak, hírt, hogy nemsokára 12 úri rabló érkezik oda Bécsből az ottani grófi kastély kifosztására. Szemmel is tartatták néhány napig csendörök által a vasúton érkezőket és a kastélyt, s ez az örzés éppen egy pár nappal az én érkezésem előtt szűnt meg.

Szóval a gyanúra számtalan okot talált az én gazdám, s míg nekem látszólag embert kerestetett, megüzente a bírónak, aki éppen a régi gazdatiszt volt, hogy rablók vannak a falu körül, egyik itt van nála, küldi hozzá, hogy fogja vallatóra.

És ő ezt annyira hitte, hogy még harmadnap is komolyan beszélte a szomszéd városban olyanoknak, kiktől aztán én is megtudtam. A felesége

pedig annyira megijedt, hogy betege lett. A patikárius később is emlegette, mennyi hasznot hajtottam neki akaratlanul.

Elérkezvén a számomra vezetőül kerestetett ember, elbúcsúztam a kedves házigazdától s megindultunk a faluba: én elől, a vezető utánam, kezében vasvillával. Én akkor azt hittem, hogy a kutyák ellen hozta a vasvillát, később (midőn kiderült a titok) tudtam meg, hogy az is tőlem félt.

A bíró udvarán már egy sereg ember állt. Azt hittem, napszámosok, pedig azok is engem vártak. A rablók ellen mozgósított népfelkelés volt.

A nyugalmazott gazdatiszt s most bíró hivatalos komolysággal fogadott, s midőn előadtam jövetelem célját s hozzá intézett kérdés és kérdéseimet, nem volt tisztában magával, hogy nekem higgyen-e, vagy a gróf gazdájának, aki megüzente, hogy egy gonosz járatban lévő gyanús idegent küld hozzá. Bevezetett tehát a belső szobába, ahol diplomás ügyvéd fia és a tiszteletes kártyázgató, pipaszó és bor mellett. Ezek aztán csakhamar megértették, hogy miről van szó, s nemcsak hogy szívesen adtak felvilágosítást mindenről, amit a csatatérről tudni akartam, hanem előszedtek egy csomó régi oklevelet, egy halmaz kutyabőr, harmadik poharat hozattak s vígan barátkoztak a gyanús idegennel az esti vonat indulásáig.

Az öreg gazda kiment a népet megnyugtati, hogy nincs semmi baj, a falut nem fenyegeti semmi veszedelem, az ifjú ember valami deákos, írástudó ember, aki nem pénzt, de régi írásokat keres. Bizonyította az öreg szavait a szolgálója is, mondván, hogy ő ismeri azt az úrfit még abból az időből, mikor ő Vásárhelyt a Teleki Tékában szolgált, s az úrfi oda járt a kisasszonyhoz. Szegény b. e. apósom évek múlva is szerette emlegetni (amit ő az egész kalandban a legérdekebbnek tartott), hogy engem az ő egykori szolgálója mentett meg, mint valami őrangyal.

A népfelkelés azonban nehezen akart szétoszlani, mert az atyafiaknak sehogy sem fért a fejükbe a dolog, hogy valaki olyan bolond legyen, hogy 300 esztendő dolgot keressen az ő falujukban. Biz azt kár olyan könnyen elengedni (mondogatták fej-

csóválva), mert ha nem is a rablók vezére, legalábbis a rablók spionja.

A karátosi tanár s a kolozsvári tanyító

Csíkszeredán az első éjjelt aludtam 1893-ban (Borszék, Ditró, Gyergyószentmiklós felől megérkezvén) a „Csillag” vendéglő egyik szobájában.

Hajnalban ugyancsak veri az ablakomat egy erőteljes székely ököl, s sztentori hangon harsogja, hogy: Tanár úr, tanár úr! Keljen fel, induljunk!

– Ki az, mit akar? – kérdem, álomból felriadva.

– Keljen fel tanár úr, öt az óra!

– Hát minek keljek én föl öt órakor?

– Hát, hogy induljunk Borszékre!

– Nem vagyok bolond, hisz tegnap jöttem onnét.

– Dehogy jött, hisz együtt jöttünk.

– Hát ki maga?

– Én vagyok Pali bácsi, csak keljen fel tanár úr!

– Hát kit keres maga, Pali bácsi?

– No kit, hát a karátosi tanár urat.

– Csak keresse más szobában, mert én kolozsvári tanár vagyok.

– Engedelmet instálók! – s elment a szomszéd ablakra dörömbölni.

Tanulságul megjegyeztem emlékezetemben, hogy a Székelyföldön a falusi tanítót tanár úrnak hívják.

De nemsokára más tapasztalatot is tettem.

Sepsiszentgyörgyről Árkosra és Kőröspatakra akartam kimenni a Szentkereszty, Kálnoky és Apor család levéltárák megtekintésére. A picon kocsit akarok fogadni. Kértem egy ott álló kocsit gazdájától, hogy maga fiákeres?

Azt feleli rá, hogy: nem keres, instálom!

Azt hitte, azt kértem, hogy fia keresi?

Látván, hogy nem érti ezt a Bécsből importált szót, magyarra fordítva kértem, hogy: maga szekeres?

Azt feleli, hogy: nem instálom, én fiáker vagyok. No, de legalább megértettük egymást, s megfogadtam Kőröspatakra. Ott egy lófő székely ismeretlen atyafiához állítottam be, kihez ajánlatom volt, hogy ne rontsak be ajtóstól a főúri kastélyokba. A gazdát az udvaron foglalkozva találtam, bemutattam magam, hogy Szádeczky

Lajos kolozsvári egyetemi tanár vagyok, ez s ez közös atyánkfia ajánlatára kerestem fel őt.

Örült a szerencsének, vitt be a feleségéhez s beajánlott illetéknéppen, hogy: gyere csak lelkem, itt van a Mihály sógora, Sz. L. „kolozsvári tanító”.

Megjegyeztem magamnak második tanulságul, hogy a Székelyföldön az egyetemi tanárt úgy hívják, hogy „tanító”.

Azóta az én karátosi kollegámmal is megismerkedtem. Nemrég tudtam meg, midőn a karátosi tanító úr derék tanárjelölt fia a székelyek történetéről hirdetett előadásomra az egyetemen beiratkozott, hogy ő volt az a tanár úr, akiért engem Pali bácsi Csíkszeredán felvert az álmomból.

Az éjjeli „betörő”, „tekergő írnok”

Csikországban történt 1893 nyarán. Beutazván a Székelyföldet, Csíkban töltöttem másfél hetet, főképp a gazdag vármegyei levéltár s a szegényes (török-tatár dúlások által elpusztult) családi levéltárak átnézésével.

Egyszer egy városi derék úriember meghív, hogy menjek ki vele falura a családi leveleik átnézésére, melyeket ősi udvarházuknál atyja (egy a világgal meghasonlott ősz sas) őriz. Megígértem, hogy majd egyszer kimehetünk. Megvallom, én nem voltam kíváncsi leveleikre, mert még a történeti múltú családok levéltáraiban sem kaptam becsebb dolgokat, s onnan még kevésbé remélhettem, de hát szíveséget örömezt teszünk.

Egy reggel jelenti, hogy ő megírta az öregnek, hogy ma kimegyünk. Jól van, mondom, délben majd kocsit fogadok, mert arról nem volt gondoskodva, s ebéd után kimehetünk.

Ebédre a törvényszéki elnökhöz voltam hívva (nem ok nélkül említtem ezt), onnan indultunk úgy 3-4 óra tájon a néhány óránnyira fekvő falu felé, útba ejtve Szépvízt, Csíkszentmihályt, s megnézve útközben a templomokat s egyéb látnivalókat. Este lett (úgy nyolc óra, nyáron), mikor az illető faluba, célpontunkhoz érkeztünk.

Az öregot nem láthattuk, mert ő délre várt (miről én mit sem tudtam), s nem érkezvén, megneheztelt s lefeküdt. A kis gazda, az én meghívó úrtársam otthon gazdálkodó öccse fo-

gadott. Elővették a levelesládát és én átnéztem: a székelyek történetére jelentéktelen birtokperek voltak benne. Megmutatták a család egy régi szépkardját, melyről az a monda, hogy Báthory András fejedelemé volt, s mikor a Szeben alatt Mihály vajdával vívott vesztett csatából menekülve Csíkszenttamás határában a székely köznép agyonverte, akkor zsákmányolták tőle, úgy került a család birtokába. Vacsora után (elköltvén a délről maradt olti csukát) visszatértünk Csíkszeredára.

Harmadnap (heti vásár lévén) az öreg bejött Csíkszeredára, felkereste a törvényszéki elnököt s panaszt tett, hogy jár itt valami „tekergő írnok”, aki az ő nagyobbik fiával éjszakának idején betört az ő nemesi kúriájába, felforgatta családi leveleit, istentelen kezébe vette ősei szent ereklyeként őrzött kardját, szóval éjjeli betörést követtek el, amiért mindkettőjüket be kell csukni, kisebbik fia (akit a nyári munka miatt nem nélkülözhet) mint bűnrészes, laza erkölcei miatt megfenyítendő.

A törvényszéki elnök (kinek ebédje miatt nem élvezhettük az öreg vendégszeretetét, tehát szintén bünszerző volt) nagy nehezen tudta csak lebeszélni, hogy feljelentő panaszát írásban is be ne adja a „tekergő írnok” ellen.

Így voltam én „éjjeli betörő” Csíkországban, s csak különös protekciónak köszönhettem, hogy a székely história miatt rabságot nem szenvedtem. Szinte sajnálom, mert most vértanúságot szenvedett mártírként állhatnék itt önök előtt.

Azt is sajnálom, hogy csak a vármegye határszélén, Tuszánadon (az Anna-bálon) értesültem a törvényszéknél történt feljelentésemről, mert még egyszer kimentem volna (másodszor már ebédre) az én ismeretlen kedves urambátyámhoz, megismerkedni Csíkország legeredetibb emberével, aki maga igazi históriai alak, amint azt több efféle dolgai is tanúsítják.

Hiába kértem a szeretetreméltó főispánt, a tuszádi bál védnökét, hogy fogasson el és visszavitetvén, csukasson be a zsögödi pincébe (melynek jó boraival az ő vendégszerető asztalánál megismerkedtem): a megsértett jogrendnek (talán borait féltve) nem akart

elégtételt szolgáltatni, s menekülni engedett Háromszékbe.

Alig várom, hogy még egyszer Csíkba kerüljek, s önként jelentkezem, mint „tekergő írnok”, „éjjeli betörő” az én ismeretlen üldözőmnél, a Székelyföld egyik specialitásánál.

Ilyen tréfás emlékezetű kalandjaim voltak nekem a Székelyföldön a székelyek története kutatása közben. Még ezek is kedves emlékek, hát még azok, melyek főcélomban elősegítettek. Azokat majd elmondom akkor, midőn isten segítségével a székelyek történetét megírandom.

Hányszor eszembe jutottak, látva azt a romlatlan öserejű székely népet, a Székelyföld határán jeltelen sírban porladozó dicső költőnk szavai, hogy: „Csak nem fajult el még a székely vér! Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér!” Ezt fogom én is hirdetni, kevésbé szép szavakkal, de a történelem bizonyítékainak erejével.

Ennek a nagyvilággal megismeretetésére alakult az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület itteni szakosztálya is, melynek ünnepies felavatására gyűltünk itt egybe. Midőn erre elhoztuk a Kárpát-Egyesület központjának és Kolozsvár megyei osztályának bajtársi üdvözlétét és szerencsekívánatát, szívünkéből kívánjuk, hogy a székelyek minden szépért, nemesért hevülő ősi lelkesedése ragadja fel a magasba ez új egyesület zászlaját, mutassa azzal az utat sok százezer utazónak, turistának a Székelyföld kincsei megismerésére.

Mert neked élni kell, oh hon, s virárgazani kell a te legszebb ligetednek, a természet pazar kincseivel oly gazdagon megáldott s népe öserejével annyi vihart kiállott szép Székelyföldnek.

A múltban hazánk keleti védőbástyája, a jelenben féltett szemünk fényre, a jövőben reménységünk, erőségünk. Légy üdvözölve Székelyföld, bátrak hazája, Magyarország drága gyöngye, büszkesége.

Szádeczky Lajos

1. Jakab Elek (1820–1897) történész. Munkái közül a szöveg a Szádeczkyvel közösen írt *Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig* (Bp., 1901.) címűre tesz említést.

2. Szádeczky Lajos: *Kornyați Békés Gáspár 1520–1579*. Bp., 1887.

Laconicum Europae Speculum Quo IX. Illius Praecipuae Nationes Et Populi, Absque Omni Praejudicio, Ludibrio Et Opprobrio, Saltem Curiositatis Et Oblectationis Gratia, Certis Characteribus Et Symbolis Discernuntur, Ob Oculos Positum. Cura et sumptibus Martini Engelbrecht chalcographi et eiusdem artis negotiatoris című metszetalbum magyarokra vonatkozó képe. Lásd cikkünket a 17. oldalon.